ההיסטוריה של הכלכלה הפוליטית

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן
ירושלים וטורונטו, פברואר 2007

www.bnarchives.net

מאמר זה עתיד להופיע כהקדמה לספר אותו אנו כותבים, *משטר ההון: הכלכלה הפוליטית של הכוח*.

מוסד ההון: הסדר החדש

מוסד ההון הופיע בהגות המדעית של העולם המערבי בסוף המאה השמונה-עשרה.

הוא היה יצור חדש ומהפכני בטיבו במסכת הליברלית. עד אז, בכל המשטרים המדיניים, או 'התרבויות' כפי שאומרים היום – לא היה מפלט מפני העימות הגורלי בין האדנות והעבדות או בין השליטים והנתינים. המשטרים הללו היו מבוססים על סיסטמה חקלאית בה התקיימו בסבל ובכפיה שני 'גורמי-ייצור' עיקריים: קרקע ועבודה.

בלשון פוליטית היה מדובר בשני מעמדות: אצולה ואיכרות. הראשונים הם בעלי האדמה והתוצרת שלה וכופים את מהותם על האחרונים. מפעם לפעם פרצו מרידות איכרים אולם הן לא הצליחו לשנות את אופי המשטר, אלא לכל היותר לחזק את ידי הדורות הבאים של המורדים.[1]

בכל צורות המשטר המדיני בעולם, בין אם היה מדובר באיכרים-עבדים בקיסרויות העתיקות, או באיכרים זעירים, 'עצמאיים' או 'חוכרים' במשטרי החליפויות במזרח-התיכון, או 'צמיתים' במשטרים הנסיכיים באירופה וביפאן – לא היה מוצא מהקונפליקט שהיה טבוע בין שני גורמי הייצור, אשר התקיימו במשקים סגורים וקפואים, בעלי פריון נמוך, ללא תודעה של צמיחה כלכלית ותקווה לשינוי עתידי. התודעה של השולטים והנשלטים הייתה סטטית ומעגלית. האפשרות לעושר, לשינוי, הייתה יכולה לבוא מחוץ לבני האדם בלבד – בעזרת נס, מאגיה, או שלוחים שהוטענו בכוח חיצוני.

והנה, באירופה של המאה השמונה-עשרה נוצר לראשונה נתיב חדש, מעבר למשטרי העבודה והאדמה: המכונות התעשייתיות, ובעיקר, בעלי-המכונות.

הבעלים החדשים – בעלי המכונות התעשייתיות, או הקפיטליסטים – נשאו בחובם סדר פוליטי חדש: הסדר של הבעלות הפרטית על ההון. סדר זה, שהוא תוצר משולב של מה שהפך למהפכה התעשייתית ולמהפכה הצרפתית, הביא עמו שתי הבטחות: ראשית, המשטר לא נשלט על ידי קבוצה מגובשת כלשהי. כל אחד, כלומר כל אזרח-עיר (בורגני) יכול לבחור ולהיבחר בתחום הציבורי. שנית, לראשונה קיים סיכוי לשבירת הקיפאון הגורלי של הטבע. הסדר המדעי החדש של ההון יביא לצמיחה מתמדת של עושר בלי להיות תלוי בחסד של שליט שמימי או אנושי.

ההון והפיכתו לגורם המרכזי במשטר הפוליטי החדש של עושר האומות הוא ההמצאה החשובה של הבורגנות. אולם כדי ללגטם את הסדר החדש היה צריך להפכו לחלק מהמסכת המדעית החדשה. כך נוצרה הכלכלה-הפוליטית – המדע החדש שהצמיח את מדעי-החברה המודרניים.

---

[1] ארתור קסטלר (1952) *אספרטקוס* (תרגום), ספר שלישי: *'מדינת השמש'*.

המדע החדש של ההון: הכלכלה הפוליטית

המדע החדש – הכלכלה-הפוליטית – היה המשך למהפכה המכאנית של המאה השבע-עשרה. הוא גם הושפע מההתפתחות המדעית של המאה השמונה-עשרה, וכן מהתפשטות המחשבה המטריאליסטית. אך בעיקר הוא היה השתקפות של הפיסיקה המכאנית של ניוטון.

המהפכה המדעית הייתה חלק ממהפכה פוליטית, אשר היום אנו מכנים אותה בשם 'ליברליזם'. גיבוריה של המהפכה היו קפלר, גליליאו, הובס, יום, לוק, לייבניץ והחשוב מכל, ניוטון.

הם שאפו לברוא סדר קוסמולוגי חדש. הם קראו לכך 'חוקי-טבע', אבל אנו יודעים – גם מבלי לשרבט פוסטולטים יומרניים – כי הפיזיקה החדשה אינה אלא פוליטיזציה של היקום החברתי החדש.

הדרך למדע החדש נסללה עוד בימי הפיזיוקרטים הצרפתיים, אולם הוא קיבל את התפנית החשובה שעצבה אותו עד לזמננו, בספרו של אדם סמית, *עושר האומות*, אשר הופיע בשנת 1776.[2] אדם סמית היה הראשון שניסה ליצור סדר ליברלי בחוקי הטבע של החברה, בעקבות ניוטון שהחדיר את הסדר הפוליטי שלו לתוך היקום הפיסיקלי.

את מקום ההירכיה הקוסמית של 'המשטר הישן' מחליפה הקוסמולוגיה החברתית החדשה של התלות-ההדדית בין גופים שווים, אשר אינם יכולים להשתלט האחד על השני. הדוקטרינה הניוטונית של התלות-ההדדית הדינאמית של חוקי-הטבע צמחה כנגד הדוגמה של ההירכיה האריסטוטלית, הסטטית, המקודשת על ידי הכנסייה ומשטרי העריצות הנסיכיים של אירופה. שני הכוחות הנגדיים – המשיכה והדחייה – מופיעים אצל סמית ככוחות הביקוש וההיצע; הגרוויטציה מתגלגלת למחסור השורר ביקום החברתי; הגופים השמימיים הנעים חלקות ללא בלמים בחזון של ניוטון, הם אותם יצורים אנושיים בודדים החיים, לפי סמית, למען אושרם בחברה האזרחית.

במשטר הזה, היחסים המנוכרים בין המסות האנושיות הבודדות נראים אקראיים וארעיים – אולם קיים סדר ושיטה, מין סדר-על השואף ל'שיווי-משקל'. זהו הסדר הספונטני, המכוון על ידי מנגנון 'היד- הנעלמה'.

כדי שהסדר הזה יתאפשר, המציא אדם סמית רעיון פוליטי מהפכני: הפוליטיקה האידיאלית היא למעשה דה-פוליטיזציה של המשק.

המשק ישגשג באמצעות הפעילות הכלכלית של הבודדים בחברה האזרחית – אם, ורק אם, המדינה המלוכנית או הרפובליקנית לא תפעיל בלמים פוליטיים. כך נוצרה ההצדקה להפרדה בין הכלכלה החופשית-הפרטית בשוק, לבין הפוליטיקה הכפייתית-ציבורית במדינה.

ממשל 'מתערב' הוא ממשל שתוקע טריזים בגלגלי השעון המכאני. הוא מפחית מהאנרגיה. האלטרנטיבה הפוליטית היא משטר של '**laissez faire**'.

כך יצא, שהכוח והכוח-הנגדי של ניוטון הובילו אל הכפירה בקדושת ההירכיה הכנסייתית והמלוכנית; ואילו הרעיון המהפכני של התלות-ההדדית – גרם בסופו של דבר להתפתחות האידיאל של 'איזונים ובלמים' (**checks & balances**), אשר הופיעו מאוחר יותר כאידיאל של כוחות-מאזנים (**countervailing powers**).

האידיאל הזה יובא לארה"ב על ידי בנג'מין פרנקלין ותיירים פוליטיים אמריקניים, שספגו את הלך הרוחות באנגליה ובצרפת של סוף המאה השמונה-עשרה. הם הושפעו מכותבים פוליטיים כמו וולטר ומונטסקייה, אשר נלחמו ב'משטר-הישן' ערב המהפכה הצרפתית, באמצעות הפצת רעיונותיהם של ניוטון, לוק ויום.

מאוחר יותר, במאה התשע-עשרה, ככל שדרך החשיבה הניוטונית תלך ותתפשט, כך תתפתח המוסכמה, שעל פיה כל תופעה ביקום החברתי מבוססת על 'תלות-הדדית' בין שני גופים נעים, אשר ניתן לתארה כ'פונקציה' מתמטית. אז גם תתמסד המחשבה, שמחקר התלות-הדדית בין 'כמות' ובין 'מחיר' הוא המפתח להבנת טבע היחסים בין בני-האדם הרציונאליים.

---

[2] Adam Smith (1776) *An inquiry in the Nature and Causes of Wealth of Nation*

מהפכה מדעית אחרת שהשפיעה באותה תקופה על הכלכלה-הפוליטית הייתה המהפכה הכימית. אנטואן לבואזיה המציא דרך חדשה לחשוב על סופיות החומר ביקום ('חוק שימור החומר'). האידיאולוגיה הזאת מובילה אל המחשבה המדעית החדשה, לפיה אין נסים בדרך אל העושר ואין שפע שנוצר מאין. חומרים אינם צומחים מעצמם בעזרת אמצעים רוחניים או כנסייתיים, אלא אם התווספו להם חומרים. הכלכלה-הפוליטית היא המדע החדש של הערבוב הנכון של החומרים, אשר יוצרים עושר חדש (או 'צמיחה כלכלית' בימינו) מתוך היש. הדוקטרינה הפרוטסטנטית-האמריקנית של "**no free lunch**" מתחילה כאן.

לבואזיה היה משרתו של המלך מהשושלת הבורבונית. הוא הועסק בפנקסנות של גביית המסים המלכותית ('חשב' בימינו) ושקד על אטימת הפרצות בחומות המכס של פאריס, כדי להגדיל את הכנסות אוצר המלך. משם נבעו רעיונותיו על 'הערך המוסף' של החמצן שמתחבר לברזל ומסתכם במשקל גדול יותר של התרכובת בתוך מיכל סגור בלי שהמשקל הכללי של המיכל ישתנה. השפעת המהפכה הכימית שהוא יצר ערב המהפכה הצרפתית, הייתה חזקה על הכלכלה-הפוליטית, בעיקר על הכלכלה-הפוליטית הרדיקלית של המאה התשע-עשרה, ולמעשה עד ימינו.

המדע הבורגני: הכלכלה הפוליטית 'הקלאסית'

מדע חדש מתחיל דרכו ביוצרו טריטוריה בלעדית לו. אדם סמית גידר את התחום וייסד את גבולות המדע החדש. הכלכלה הפרטית-אזרחית הופרדה מהפוליטיקה המלוכנית ומהמוסדות המדיניים-צבאיים. לראשונה, הועמדה לחקירה באופן שיטתי 'כלכלת-השוק'. סמית גם עשה את הצעדים הראשונים לתיאור הכוחות והמנגנונים המפעילים את השוק ואת בני-האדם הנפגשים בכלכלת-שוק. בכך הוא קבע את אופי החקירה של הכלכלה-הפוליטית ושל מדעי החברה שהתפתחו ממנה: חקירת התנועה המכאנית של חלקי החברה הרציונליים התלויים זה בזה. מכאן, יש לחפש דרך לריפוי התחלואים החברתיים, שנוצרים מהחיכוך, מהבלמים ומהמעצורים, אשר הצטברו בחברות מסורתיות, בארגונים נוקשים ובמשטרים עריצים.

מדע חדש יוצר את היחידות הבסיסית של היקום שלו, כמו האטום, אטום המימן, הפרוטון, האלקטרון, או מנת (קוואנט) האנרגיה, או התא האורגני, או הצירוף המרובע של הדי.אן.איי.

דוד ריקרדו יצר את היחידה האנליטית של הכלכלה-הפוליטית: **יחידת הערך**. הוא עשה זאת כדי לנסח את התיאוריה המכאנית הראשונה של המחיר בשוק של החברה האזרחית.

הבסיס האידיאולוגי של תיאורית המחירים הזאת נשען על התפיסה הליברלית של ג'ון לוק. האחרון קידש את הרכוש הפרטי הנוצר מן עבודה. הטבע הוא תחום ציבורי, אמנם, אולם מיזוג העבודה עם הטבע מפריט את התוצר. ומכאן, העבודה (הפרוטסטנטית) היא מקור הבעלות, ולא ההפקעה (הנסיכית) ואף לא הגזירה (הקתולית). העבודה מפקיעה את התוצר מן הטבע והופכת אותו לפרטי, משמע היא יוצרת **ערך נוסף**.

כאן יצר ריקרדו את התיאוריה הראשונה של הקשר בין **המחיר** לבין **הייצור**, ובעיקר בין המחיר לבין **הפריון**. למעשה הוא התווה את הדרך שבה הלכו מדעני הכלכלה-הפוליטית בשתי המאות הבאות: חיפוש אחר הנוסחה האולטימטיבית, שתסביר ותנבא את היחסים בין החלקיקים או היחידות של הפריון (תפוקה ליחידת תשומה) ובין המחיר.

עד ימינו, מנסים להטוטני התיאוריה המקובלת להראות את האיזון בין החומר התופח והמצטבר מתוספת יחידות תועלת – ובין הרכוש שמקבל תוספת יחידות של ערכים. הקריאה באוב 'המכפילים' והקינות על 'הבועות' בבורסה מתחילות מכאן.

זאת ההמצאה הגדולה של הפנקסן האומלל לבואזיה: החתירה הטבעית לאיזון שבין העולם 'הריאלי' לבין העולם 'המוניטארי' – אותו המאזן בו מוצג, מצד אחד, הגידול ביחידות החומר ('הריאלי') – ומולו, הגידול בערכי החליפין (או הערכים הנומינליים). שהרי, לא תיתכן גנבת-דעת מאזנית או 'בועה' בורסאית, או הונאה חשבונית: ברור מאליו שתוספת אנרגיה (רווח) לא יכולה להיות מופקת ללא תוספת חומר (השקעות 'ריאליות').

ריקרדו טען שמחירם של מוצרים ושירותים – כלומר הערך של הרכוש – הינו פרופורציונלי לזמן העבודה שהוצא על ייצור המוצרים והשירותים הללו. בדרך זאת, העבודה לא רק יוצרת דברים פרטיים מן הטבע הכללי, אלא גם קובעת את ערכם של הדברים, ומכאן – היא בסופו של דבר קובעת את היחסים של חלוקת-ההכנסות בחברה.

ספרו של ריקרדו היה אחד הספרים השיטתיים הראשונים במדע החדש. הוא התפרסם ב-1821 ושמו היה: *על העקרונות של כלכלה-פוליטית ושל מיסוי*.[3]

ריקרדו וסמית היו תוצר של בריטניה מסוף המאה השמונה-עשרה. יותר נכון, הם היו תוצר של המעמד המנצח החדש בבריטניה: הבורגנות.

יחד עם עליית הבורגנות באו שינויים לא רק בסדרי הממשל (בחירת נציגי הבורגנים במחוזות לפרלמנט והשתלטותם על הממשל) אלא גם באופי המשק ובאופי האוכלוסייה.

ראשית, בסדר הנסיכי של אירופה של ימי-הביניים, מעל ל-90% מהאוכלוסייה הייתה כפרית, אנאלפביתית, בעלת תוחלת חיים קצרה. פחות מעשירית מהאוכלוסייה של אירופה ישבה בערים. מאז המאה השמונה-עשרה הייתה ירידה מתמדת של אוכלוסיית האיכרים וגידול מהיר של האוכלוסייה העירונית. בריטניה הייתה הראשונה בעולם בה מספר המתגוררים בעיר עבר את מחצית האוכלוסייה. זה קרה באמצע המאה התשע-עשרה. אולם כבר ב- 1750 מספר העוסקים ישירות בחקלאות בבריטניה ירד למחצית.[4]

שנית, בניגוד למשק הנסיכי הקפוא, מאז 1750 החלה בבריטניה צמיחה כלכלית מהירה ורצופה. היא לוותה בכמה שינויים חשובים: עלייה מהירה בפריון החקלאי – תהליך שהוריד את מחיר המזון, מצד אחד – והפך איכרים רבים למיותרים ככוח-עבודה, מצד שני. האיכרים החלו להגר בהמוניהם אל הערים, שם התחילה להתפתח הסיסטמה של הייצור התעשייתי – תהליך שכונה יותר מאוחר בשם 'המהפכה התעשייתית'.

נוצרו שני מעמדות חדשים שלא היו קיימים בסדר הנסיכי: בעלי-ההון ששלטו בסיסטמה התעשייתית החדשה, ופועלים תעשייתיים שהשכירו את כוח עבודתם תמורת שכר. נוצרו שתי קטגוריות חברתיות מרכזיות בתודעה: הון ושכר. בצומת ההיסטורית הזאת עלתה לראשונה סיסטמה של מחירים, אשר החליפה את השיטה המוניטארית של המשק הנסיכי. סיסטמה זאת יכלה לצמוח רק במשטר חדש שבו שולטים ההון ובעליו.

הקטע האחרון נכתב בהשראתו של קרל מרקס, אשר העניק למשטר החדש את שמו ואת תיאור רבים מאפיוניו הידועים כיום. הוא עשה זאת בספר שהתפרסם ב-1867 בשם *הקפיטל: ביקורת הכלכלה-הפוליטית*.[5]

בספר הזה הוא ניסה לבסס את הצעדים הראשונים למדע אלטרנטיבי חדש שיצמח על חורבותיה של הכלכלה-הפוליטית. למדע האלטרנטיבי הזה הוא קרא 'סוציאליזם מדעי'.

המדע האלטרנטיבי: הסוציאליזם המדעי

הכלכלה-הפוליטית, לפי מרקס, צמחה יחד עם הקפיטליזם כחלק מהקוסמולוגיה הבורגנית. למרות היומרנות שלה לגלות חוקי-טבע נצחיים ואידיאות אוניברסאליות – הכלכלה-הפוליטית אינה מייצגת אלא ראיית-העולם פרטיקולארית, התואמת את האינטרסים של הבורגנות. היא אידיאולוגיה שנועדה להצדיק את השליטה של המעמד העולה החדש ואת המשטר החדש שהוא

---

[3] David Ricardo (1821) *On the Principles of Political Economy and Taxation*

[4] לשם השוואה, בארה"ב בשנת 1800, כ-80% מהאוכלוסייה היו עדיין חקלאיים ורק לאחר מלחמת הצפון בדרום פחת המספר למחצית. בתחילת המאה העשרים-ואחת, בסין העוברת תהליך תיעוש מואץ, כמחצית מאוכלוסייתה היא חקלאית. בהודו, אף היא בתהליך תיעוש, כשני-שליש מהאוכלוסייה חקלאים. תוחלת החיים באנגליה עד 1800 הייתה 35 שנה. זאת הייתה תוחלת החיים בסין עד 1960.

[5] Karl Marx (1909) *Capital. A Critique of Political Economy*

ממסד: המשטר של ההון ובעליו. מרקס קרא למשטר הזה '**הסיסטמה הקפיטליסטית**', ואת הכוח המניע שלו הוא הגדיר בשם '**הצבר-ההון**'.

אף שמדובר באידיאולוגיה מנוכרת ובאינטרסים פרטיקולאריים – המהפכה הבורגנית, לפי מרקס, הייתה פריצת דרך מההחשובות ביותר שעבר המין האנושי. אמנם היא יצרה כבלים חדשים בשירות ההון, היא אף פוררה את המרקמים הקהילתיים של האדם והפכה את חייו לסחורה – אולם היא פתחה לראשונה נתיב לפריצת הגבולות הבלתי עבירים עד אז של הכפייה: הכפייה של הטבע ושל האדם.

משטרים שקדמו לקפיטליזם חיפשו דרך להתקיים או להגדיל את משאביהם באמצעות מלחמות, התפשטות טריטוריאלית, שעבודן של אוכלוסיות נוספות ושוד של מחצבים ומקורות טבעיים. המשטר הקפיטליסטי, לעומתם, מצא את השיטה לצמיחה כלכלית מתמדת ללא שוד וביזה חיצוניים. הוא אינו נזקק לכיבושים טריטוריאליים – אף כי הוא עושה זאת ללא היסוסים ובתירוצים ליברליים שונים.

השיטה הייחודית שלו לצמיחה מתמדת היא גידול רציונאלי של פריון העבודה וצבירתה כהון.[6]

מבחינה זאת, אין חשיבות לכך שהסיסטמה הקפיטליסטית פילסה את דרכה לראשונה דווקא באירופה ולא באסיה, לא באפריקה ולא באמריקה.[7] מה שחשוב הוא, שבאזורים מסוימים – במקרה זה, באזורים מסוימים באירופה – נוצרה מין תרכובת שהצליחה להוליד את המהפכה הבורגנית. ומהרגע שהיא יצאה לדרכה – היא התפשטה בעולם ללא מעצור. הסיסטמה הקפיטליסטית הינה אוניברסאלית באופייה, היא גלובלית בהיקפה, ובעיקר היא מצטיינת בשבירת מבנים מסורתיים ומקומיים ולו הקשיחים ביותר.

גם הדיכוי הנוקשה של הקסטות בהודו, גם החליפויות האכזריות במזרח-התיכון וגם העריצויות המזרחיות שבמזרח-אסיה וברוסיה הצארית – ייהרסו ויושלכו הצידה. הם יפנו את מקומם לסדר הקפיטליסטי החדש, אשר נושא בחובו את האלטרנטיבה שלו – את הדמוקרטיה האוניברסאלית הלא-נודעת.

האלטרנטיבה האחרונה תיווצר מתוך מאבק של המעמד העולה החדש – **הפרולטריון**.

הפרולטריון הוא מין יצור מיתי שהולך ומתגבש בתוך הסדר הקפיטליסטי. בסדר הזה שולטים, מצד אחד, בעלי הסיסטמה התעשייתית, ומולם הולכים ונערכים הפועלים השכירים, העובדים על קווי-הייצור התעשייתיים. האחרונים, ככל שהם עוברים תהליך של שיחבור פוליטי, כך הם מייצגים את האינטרסים האוניברסאליים של האדם.

אין מדובר בהתמרמרות 'חברתית' על טיב החלוקה הלא צודקת, מנקודת ראות אתנית, גזעית, מינית או אחרת. מדובר באופי-ייצור חדש, טרם ידוע, אשר בו לא עוד ישלטו, יתכננו, יפקחו ויכפו הקפיטליסטים ומשרתיהם את קיומם וחייהם של בני האדם. כל מהות הייצור תשתנה משום שהיא לא תנוהל על ידי הקפיטליסטים, למען האינטרסים הקפיטליסטיים, במתודות קפיטליסטיות (כגון ניהול, חשבונאות, שיווק ומימון). כל מהות הפוליטיקה (החיים הציבוריים האוטונומיים היצירתיים של האנושות) תשתנה משום שהיא תתבסס על מארג יחסי-ייצור דמוקרטיים. לא דמוקרטיה בורגנית למען האינטרסים של ההון, אלא דמוקרטיה אוניברסאלית.

מכאן מתחילה ביקורת הכלכלה-הפוליטית של מרקס. היא חלק מהמאבק הפוליטי של הפרולטריון. היא נועדה לחשוף את תולדות המשטר הקפיטליסטי ואת האידיאולוגיות המדעיות שלו.

---

[6] זאת נקודה מרכזית אצל מרקס, והיא עומדת בניגוד גמור לכנסיה הלניניסטית ולחסידי 'התלות'. מרקס לא ייחס חשיבות רבה לאימפריאליזם כתנאי הכרחי לצמיחת הקפיטליזם. הוא גם לא היה סבור שהקפיטליזם האירופי שגשג בגלל השוד באמריקה והקיפאון בהודו ובסין.

[7] אף זאת נקודה חשובה אצל מרקס, שעומדת בניגוד גמור לאופנה הגזענית ('הפלורליסטית' ו'הרב-תרבותית') של הפוסטיסטים למיניהם.

בקוסמולוגיה של מרקס, היחידה האנליטית הבסיסית, סוד ההיסטוריה, היא יחידת '**עבודה-מופשטת**' (**abstract labour**). זאת היא אבן היסוד של היקום המדיני. היא ניצבת מאחורי החזית הקשוחה של המחירים. הסיסטמה הקפיטליסטית מיוסדת על המחיר. המחיר הוא ההירוגליף של הקפיטליזם שאותו מרקס ניסה לפרוץ. הסחורה היא המיקרוקוסמוס של המשטר הקפיטליסטי. היא אוצרת בתוכה את מבנה המשטר, את החלקיקים החומריים שלו ואת יחסי-הכוח בין החלקים. הסחורה מקרישה או מקפיאה את מוסדות הסמכות הקפיטליסטיים, את האנרגיה של חלקיקי העבודה הזורמת ומוקרשת למסה.[8]

הכלכלן-הפוליטי הבורגני רואה מוצר ומעריך את מחירו בשוק. הוא מעריך את הביקוש עליו, הוא אומד את מחירי התשומות השונות של ייצורו, הוא מדמיין מגוון של מחירים אלטרנטיביים. מרקס לעומתו משקיף על סחורה ורואה סדרות מצטלבות של יחידות עבודה. הוא רואה עובדים אפורים שהוציאו את שנות חייהם בעמל כדי להחזיק עצמם בחיים, כדי שיוכלו לגדל צאצאים שיהפכו לעובדים ולצרכנים בקווי הייצור התעשייתיים ההולכים ומתגוונים. אלו ניצבים מאחורי הסחורה.

ההיסטוריונים הבורגניים מתפעלים מהמלכים ומארמונות הפאר שלהם, מהפירמידות, מהקתדרלות ומהאסטלות שהם הקימו למען הנצחת שמם. מרקס, לעומת זאת יודע, שהם בסך הכל יצורים אטומים ואלימים, אשר לא יצרו דבר בחייהם.

אולי גתה ראה בקתדרלות מוסיקה קפואה – אבל מרקס מתעקש לראות יחידות אנרגיה קפואות, מרקמים של עבודה קרושה. הוא רואה עצמות עבדים לאלפים הטמונות בקירות הארמונות העתיקים, הוא מדמיין מיליוני שנות עבודה שנכפו על העובדים היצרנים. העובדים האלה עוצבו ותוכנתו על ידי המשטרים המדיניים השונים. אופני-הייצור של המשטרים הללו ועמם יחסי-הייצור היו תלויים במקום ובזמן – אולם העובדים היצרנים היוו תמיד את אבני-היסוד, יחידות עבודה סטנדרטיות, שמרכיבות את קירות המשטר.

בקוסמולוגיה של מרקס, אבני-היסוד האלה מותכות יחד על ידי מין 'כוח-חזק' מרכזי, המופיע בשתי פנים: האחד **ניצול עבודה** והשני **עודף ערכים** שנוצרים באמצעות עבודה.

בדמיון ההיסטורי של מרקס, התקיימו בעבר חברות 'טבעיות' חסרות היסטוריה. לא היתה בהן עבודה, לא ניצול של עבודה-עודפת ולא הפקעה של עודף-תוצר. לא היה "תוצר".

מאז המהפכה החקלאית הראשונה קמו חברות מדיניות, כלומר מעמדיות. הן ארגנו עובדים, ריכזו עודפי עבודה והפיקו עודף-תוצר.

עודף-התוצר (**surplus**) הוא אותו חלק בתפוקה החברתית שגולש מעבר למה שהחברה זקוקה בכדי ל"מחזר" את עצמה באותה רמה של יצור וצריכה; כלומר מעבר למה שנדרש כדי לקיים וליצור-מחדש את התשומות לתהליך הייצור. התשומות הללו כוללות עובדים, ציוד וחומרי-גלם שמתכלים במהלך הייצור. אך מבחינת מרקס, מעבר לחזית ה"תשומות" מדובר אך ורק ביחידות עבודה – עבודה ישירה ועבודה קודמת – שיצרה את הסחורות, אותן התשומות, שאליהם מתחברת העבודה הישירה.

העובד בקו-ייצור של 'פורד' מתחבר למכונה, שיוצרה על ידי שרשרת עבודות קודמות, כולל כרייה, הובלה, תכנון, התכה וכרסום. אותו עובד מזין עצמו בהפסקה מהעבודה, שהתירו לו בעלי המכונות, בלחם וממרח – שתי סחורות תעשייתיות, שהופקו משרשראות מצטלבות של תשומות עבודה קודמות. בעבודתו הוא מפיק תוצר שרובו עודף מעבר לצרכי קיומו ומיחזור כושר

---

[8] איינשטיין היה בנעוריו מרקסיסט, אשר חיפש דרך חדשה להתמודדות עם היקום הבורגני המנוכר של ניוטון. הפרשנות הביקורתית ההיסטורית של הפיזיקה על ידי ארנסט מאך סיפקה לו את התנופה הראשונה. הדימוי של אנרגיה אדירה הכלואה בחומר הדומם דומה לדימוי המהפכה המרקסית הפורצת את הכוחות הבולמים של חלקיקי המשטר עם התגבשות הרגע ההיסטורי של המסה הקריטית. זה היה הבסיס לתאוריות הוויטליסטיות של המהפכה מהסוג הלניניסטי: כיצד מיעוט אוונגרדי יוצר מסה קריטית בתוך החומר הדומם הכלוא במבנה הנראה לכאורה 'טבעי' ובלתי ניתן לפיצוח של חברות קפואות.

עבודתו. 'עודף' זה נלקח ממנו בדרכים עלומות ושלוות, אשר רק בטכנולוגיות הניהול של הציוויליזציה הקפיטליסטית של 'פורד' הצליחו להשיג.

התוצר-העודף עשוי לקבל צורות שונות, תלוי במיסוד הפוליטי של זמנו: הוא יכול לקבל צורה של מותרות כמו קתדרלות, פירמידות ואסטלות. בדומה, הוא יכול להתעצב לצבא אימפריאלי, לפיתוח כלי-נשק משוכללים, לניהול מרוץ-חימוש, להחזקת בתי-סוהר ומחנות מעצר. הוא כמובן יכול להופיע בהוויה האידיאליסטית כהזיה על חלוקה-מחדש המפחיתה את עומס העבודה הישירה, כשיכלול המיטיב את איכות החיים, כהמצאה המייפה את הסביבה והתרבות.

אבל ברור, לפי מרקס, כי ההיסטוריה שאנו מכירים, התפתחה לעבר חברות מעמדיות — חברות בעלות היסטוריה. אלו חברות המיוסדות על קונפליקט בין השולטים בעודף-התוצר ובחלוקתו, לבין היצרנים הנשלטים, אשר עודף עבודתם נלקח מהם על פי יחסי הניצול הנהוגים במקומם ובזמנם.

במשטרים המדיניים העתיקים, המיסוד הפוליטי היה מבוסס על מלוכה אלוהית. המלכים היו בעלי גופם של בני-האדם. 'העודף' נסחט מעבודה של עבדים. במשטרים המדיניים של אירופה בימי-הביניים המיסוד הפוליטי היה מבוסס על אצולה, שהייתה בעלת אחוזות קרקעיות ובתוכן הוצמדו איכרים. 'העודף' היה נסחט מעבודת האיכרים הצמיתים. המשטר המדיני של הקפיטליזם מבוסס על בעלי-הון השולטים בקווי-הייצור התעשייתיים. האיכרים הצמיתים שוחררו והפכו לכוח-עבודה חופשי. 'העודף' נסחט מן העבודה העודפת של מקבלי השכר והופך להון שהולך ונצבר, הולך וגדל נגדם. 'העודף' מנוכס על ידי בעלי-ההון השולטים בעבודה השכירה באמצעות המוסדות המדיניים ובעזרת האידיאולוגיה המדעית של הכלכלה-הפוליטית.

סמית, ריקרדו, סיי, מאלתוס, סניור, מיל וכל אותם כלכלנים-פוליטיים בורגניים — מחפשים אחר 'חוקי-טבע' השולטים בחברה. הם סבורים — כמו כל כוהני-הדת והאידיאולוגים של המעמדות השליטים שקדמו להם — כי החוקים שלהם נצחיים.

> "...עמל רב היה דרוש כדי להוליד את 'חוקי הטבע הנצחיים' של אופי-הייצור הקפיטליסטי. כדי להפוך, בקוטב האחד, את אמצעי-הייצור ואמצעי-המחייה החברתיים להון, ובקוטב השני להפוך את ההמונים לפועלים שכירים, ל'עניים עובדים חופשיים'. כל זה הוא התוצר המלאכותי של ההיסטוריה המודרנית. אם הכסף, על פי [העיתונאי הצרפתי] אוגייה (**Augier**) '...בא לעולם וכתמי-דם טבועים בלחיו האחת...' — ההון, לעומת זאת, בא ספוג דם ולכלוך מכף רגל עד ראש..." (Marx, 1909, (Vol. I: 833-34

מרקס מציג חוקיות אלטרנטיבית: חוקי תנועה היסטוריים. המשטר הקפיטליסטי הוא שלב בלבד בהיסטוריה האנושית המתפתחת. הוא שלב חשוב, אמנם, בתנועה ההיסטורית של שחרור האדם ממצוקת הקיום ומהעריצות, אולם הוא עתיד להתמוטט תחת הסתירות הפנימיות שבחובו. הסתירות הללו מופיעות, בין השאר, כקונפליקט הולך ומתחדד בין שני המעמדות החדשים שהצמיח המשטר הקפיטליסטי: מצד אחד הקפיטליסטים השולטים בייצור החברתי — ומנגד, העובדים היצרנים חסרי הרכוש. הראשונים, קבוצה הולכת וקטנה, בעלת אינטרסים פרטיקולאריים, שתהליך הצבר ההון מכתיב את דרכם. האחרים כנגדם, בגלל תהליך הצבר ההון, הולכים והופכים לרוב האוכלוסייה בעולם. הם הופכים לקבוצה הומוגנית בעלת תודעה אוניברסאלית, שתחולל משטר חדש, בעל אופי-ייצור דמוקרטי.

> "...שילובם של כלל העמים בתוך הרשת של השוק העולמי והאופי הבינלאומי של המשטר הקפיטליסטי. [כל זאת] יחד עם הירידה המתמדת במספרם של אילי ההון, החומסים בלעדית לעצמם את כל היתרונות של תהליך השינוי הזה — כן גדלים המצוקה, הדיכוי, השעבוד, הניוון והניצול. אך מנגד, אף גדל המרד של מעמד הפועלים, שמספרו גדל בהתמדה, והופך לממושמע, למאוחד ולמאורגן באמצעות המכניזם של אופי הייצור הקפיטליסטי עצמו. וכך, שלטונו של ההון הופך לכבלים של אותו אופי-הייצור שפרח עמו ותחת שלטונו.

תהליך הריכוזיות של אמצעי-הייצור ותהליך השחבור של העבודה מגיעים לנקודה שבה אין הם תואמים עוד לקליפה הקפיטליסטית שלהם. ואז תנופץ הקליפה. הגיעה שעתו האחרונה של הקניין הפרטי הקפיטליסטי. המנשלים ינושלו..." (ibid: 836-37)

ניצחון הקפיטליזם: הכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית

במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה היה ברור שהקפיטליסטים נצחו. המעמד החדש הלך והשתלט על העולם והנציח את הסדר הקפיטליסטי. אלא שסדר זה כבר היה רחוק מהמאבקים שניהלה הבורגנות הליברלית בתחילת דרכה כנגד 'המדינה'. הבורגנות הישנה הייתה בשקיעה פוליטית. תהליכי הריכוזיות האיצו את עלייתו של מעמד שליט חדש בעל אינטרסים חדשים, שנזקק לסדר מדיני חדש. לא עוד סדר של אומנים, בעלי סדנאות ובתי-חרושת קטנים, סוחרים, רנטיירים ובנקאים השרויים באידיאל של 'חברה אזרחית' – אלא סדר מדיני של פירמות גדולות, קבוצות הון, קונצרנים, טראסטים, השקעות בינלאומיות ושוקי אשראי וניירות-ערך עולמיים.

סדר זה דרש אידיאולוגיה חדשה שתתאים לשינויים במשטר. כך נוצרה האסכולה הנאו-קלאסית של הכלכלה-הפוליטית.

הדוקטרינה הנאו-קלאסית, אשר התפתחה ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה, הייתה חלק מהמהפכה המדעית השנייה של סוף המאה התשע-עשרה. היא שאפה להפוך את הכלכלה-הפוליטית למדע של ממש – לחלק ממדעי הטבע. הנאו-קלאסיקנים מאסו באופי 'האידיאולוגי' של הכלכלה-הפוליטית 'הקלאסית', פרי התקופה בה הבורגנות עדיין נלחמה על קדושת הזכות לרווח כנגד המשטר המלוכני.

הקפיטליסטים כבשו את השלטון המדיני ורצו לסלק את הויכוחים 'המעמדיים' מהבמה לטובת מדע ההון. משום כך טרח אלפרד מרשל – אחד האידיאולוגים המרכזיים של הנאו-קלאסיים – לשנות את שמו של התחום. להעניק לו גוון מדעי. ומאז התקצר שמה של הכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית והפך ל- *Economics* – שם נוצץ לכל הדעות, המזכיר את הסיומות המדעיות של *Mathematics* או *Physics* (בעברית 'מדע-הכלכלה' או בקיצור 'כלכלה').[9]

הנאו-קלאסיקנים הגדירו מחדש את גבולות התחום, את הגורמים הפעילים ואת יחידות הבסיס.

ראשית, מדובר במערכת סגורה ואוטונומית הפועלת בדומה למערכת פיסיקלית תרמו-דינאמית המייצבת-עצמה – ובעיקר, מונעת על ידי כוחות עצמיים בלבד (**self-determined**).

בכך הם השיגו הפרדה מוחלטת של 'הכלכלה' מן 'הפוליטיקה'. אדם סמית נתן את התנופה הראשונה והפקיע את 'השוק' מתוך החברה והמדינה. עתה, העניקו הנאו-קלאסיקנים את העיצוב הסופי: השוק, או יותר נכון 'המערכת הכלכלית', פועלת על פי חוקיה הפנימיים. כל השאר הם 'גורמים חיצוניים', 'גורמים מתערבים', הגורמים ל'זעזועים', ל'עיוותים', ל'יציאה משיווי-משקל'.

מכאן, מובן מאליו ש'כלכלה בריאה' היא 'כלכלה שבה מניחים לכוחות-השוק לפעול ללא התערבות מבחוץ', בעיקר ללא 'התערבות-ממשלתית' או של מיני 'בלמים מוסדיים'.

שנית, הכלכלה-הפוליטית הקלאסית ראתה לנגד עיניה עולם חברתי. היו בו קבוצות חברתיות שונות: קפיטליסטים ועובדים שכירים, רנטיירים ואיכרים, פיננסיירים ופקידי ממשלה. בעיני הכלכלנים-הפוליטיים הבורגניים, הקבוצות החברתיות הללו נפגשו בהרמוניה בשוק. היה גם מיעוט רדיקלי, אשר ראה בכל מקום את זרעי הקונפליקט-המעמדי שילך ויתחדד. אבל הן השמרנים והליברלים והן הרדיקלים ראו לפניהם חברה מעמדית שלמה.

---

[9] ספר הלימוד (**textbook**) של אלפרד מרשל משנת 1890, *עקרונות מדע הכלכלה*, לא השתנה כמעט במתכונתו ובתוכנו מאז ועד היום – להוציא את שמות המחברים. משום מה, ספרי 'המבוא-לכלכלה' או ה'מיקרו-כלכלה', אשר חוברו במאה השנים האחרונות בעמל רב על ידי מלומדים מקוריים, דומים להפליא לאותו ספר 'עקרונות' של מרשל.
Alfred Marshall (1920) *Principles of Economics. An Introductory Volume*. 8th edition

אצל הנאו-קלאסיקנים התפוררה החברה, שקעו המעמדות, נעלמו הקונפליקטים. כולם שרויים בהרמוניה מסביב לשיווי-המשקל. החברה היא אוסף של בני-אדם בודדים, המכונים 'סוכנים' (**agents**) ולעתים גם 'שחקנים' (**actors**). לא רק שהם בודדים, אלא שנגזר עליהם להיות '**רציונליים**'. האפשרויות העומדות בפניהם בעולם החופשי הזה הן לא פחות משתיים: או להיות '**יצרנים**' או להיות '**צרכנים**'. כל אפשרות אחרת מוגדרת כ'לא-רציונלית'.

שלישית, בעולם האמיץ-החדש הזה כל היצורים הרציונליים כפויים להיות מרוצים, או לפחות להשתדל ככל יכולתם להיות מרוצים. הם חייבים לרדוף אחרי מירב העונג ולמזער עד למינימום את הסבל. בשפה המטריאלית הפרגמטית של מדע-הכלכלה החדש — למקסם תקבולים ולמזער עלויות.

הדוקטרינה ההדוניסטית הזאת מקבלת צביון מדעי כשהופכים אותה למדד של '**תועלת**'.

התועלת היא הכוח הפנימי שמניע את 'המערכת' — וליתר דיוק '**התועלת-השולית**' (**marginal utility**), כלומר הכוח האחרון שדוחף ומושך בתוך המערכת.

הפעילות הרציונלית הזאת ניתנת למדידה באמצעות **יחידות-תועלת** (**utils**) — אלו הן אבני היסוד האוניברסאליות של היקום הנאו-קלאסי — מין מנות אושר שוות.

היצורים הרציונליים הבודדים נדחפים לחטוף ככל יכולתם את יחידות-האושר האלה — או '**למקסם תועלת**' (**maximize utility**) בלשון הפרוטסטנטית של התיאולוגים הנאו-קלאסיים.

מנגד, '**אין ארוחות חינם**': כולם חייבים לשלם בסבל על הנאה (**no pain no gain**). וכך, היצורים הרציונליים נבלמים על ידי '**המחסור**'. בסופו של דבר, לכל יצור רציונלי יש '**פונקצית-תועלת**' (**utility function**) פרטית משלו. כלומר, יש לו סדר של עדיפויות, שבו הוא קובע את יחידות התועלת השוליות: מה תהייה התוספת האחרונה של יחידת בירה למילוי בטנו בתמורה לתוספת יחידת נפט למילוי מיכל מכוניתו.

סך כל פונקציות התועלת של היצורים הבודדים בשוק החופשי מרכיבות את **פונקצית התועלת המצרפית** של החברה הדמוקרטית המושלמת.

רביעית, הכלכלנים-הפוליטיים הקלאסיים דיברו אמנם על 'היצע' (**supply**) ועל 'ביקוש' (**demand**) כחלק מהאידיאות הליברליות של הרצון החופשי. אולם הם לא יכלו לומר רבות על התנודות במחירים — מכל-מקום, לא הרבה מעבר להסברים מעורפלים ורבי-משמעות.

הנאו-קלאסיקנים, אותם מדעני-הכלכלה, כבר התקדמו ושירטטו תמונה מדויקת של קביעת המחירים באמצעות פונקציות (תלות-הדדית) של מחיר/כמות.

נולדו שתי פונקציות יפהפיות: '**פונקצית ההיצע**' ו'**פונקצית הביקוש**'. שתיהן מחליקות לאורך השיפועים הגמישים — 'ההיצע' מלמטה למעלה ו'הביקוש' מלמעלה למטה.

אמנם, חרף התפתחות מדע-הכלכלה, טרם נולד יצור נאו-קלאסי שהצליח להגיד משהו פחות מעורפל על המחירים. אך מנגד, מוסכם שכל יצור רציונלי ביקום הקפיטליסטי חייב לדעת לשרטט את צמד הפונקציות הללו בעיניים עצומות — אם, מכל מקום, רצונו לעמוד בבחינות כדי 'להתקדם' בשוק החופשי של העבודה לתמחירנים. וזה כשלעצמו מעיד על ניצחון נאה לדוקטרינה המדעית של הרצון החופשי בשוק-התחרותי.

אולם העוקץ טמון בנקודה אחרת: הדוקטרינה הנאו-קלאסית ציוותה על שתי הפונקציות, זאת של 'הביקוש' וזאת גם-כן של 'ההיצע' — להיות נפרדות ו'אוטונומיות'. פשוט, אין קשר ביניהן. זהו. בשוק החופשי של מדע-הכלכלה, 'היצרן' יכול להתחרות ב'יצרנים' אנונימיים אחרים באמצעות מחיריו וכמות מוצריו. הוא רשאי לגלוש לאורך 'פונקצית-ההיצע' בלבד. אסור לו ואין לו יכולת לשלוט ב'פונקצית-הביקוש', אשר לאורכה נעים רצונות ותשוקות 'הצרכנים'. כך מכל מקום, מצווים להאמין חסידי הפולחן של מדע-הכלכלה.

'הצרכנים', לעומת זאת, אינם יכולים ואינם מורשים להשפיע על 'פונקצית-ההיצע'. כך פועל 'השוק-החופשי-התחרותי'. ואם אין זה כך, אשמים הגורמים הכוחניים שמחוץ ל'מערכת השוק'.

הבעיה היא שפונקציות ההיצע והביקוש אינן נפרדות ואוטונומיות כפי שציוו עליהן — זאת כתוצאה מ'סטיות' (**deviations**), 'בלמים' (**constraints**) ו'עיוותים' (**distortions**). רשימת האויבים שגורמים ל'סטיות', ל'בלמים' ול'עיוותים' ארוכה, אולם כל יצור נאו-קלאסי משנן בתרגיליו האינסופיים את אויביו העיקריים, הכוללים בין השאר: 'מונופולים', 'ממשלות',

׳סובסידיות׳, ׳התערבות׳, ׳מכס׳, ׳היטלים׳ וכמובן, ׳איגודים מקצועיים׳. בכל תפילה נאו-קלאסית נוהגים להזכיר את אויבי השוק החופשי-התחרותי בצירוף אלות וחרמות. כמו כן כל פולחן נאו-קלאסי (מה שמכונה ׳מחקר׳) מתחיל בתפילה מוזרה, שפותחת במשפט משונה: ״...בהנחה של שוק מושלם, ללא ממשלה וללא בלמים מוסדיים...״.

ההפרדה הזאת בין שתי הפונקציות, של ׳הביקוש׳ ושל ׳ההיצע׳, מבוססת על האמונה ש׳המערכת-הכלכלית׳ עוסקת אך ורק בסיפוק צרכים. יחסי-הכוח נעלמו והוצאו מתוך המציאות הנאו-קלאסית. ממילא, מילים כמו ׳קפיטליזם׳, ׳אופי-ייצור׳, ׳יחסי-ניצול׳, הינן אידיאולוגיות מופשטות חסרות מובן – שהרי ידוע לכל, כי מדובר ביחידים ממשיים המחפשים את אושרם בחנויות ובקניונים ולא בהסברים מעורפלים.

מכאן, שמושג כמו ׳אבטלה׳, בדומה למושג ׳חברה׳, אינו יכול להיות בעל משמעות פוליטית-קיבוצית. יחידים רציונליים מעדיפים ׳**אבטלה-מרצון**׳ (**voluntarily unemployment**) – כל זמן שנטייתם השולית שלא לעבוד עדיין כדאית.

סך-כל היחידים הנהנתנים האלה שמעדיפים לא לעבוד, הם מה שמכנים בסטטיסטיקה בשם ׳אבטלה׳. הריפוי לעלייה במספר המובטלים-מרצון הוא: ראשית, הסרת התמיכות הממשלתיות כדי להפחית את הכדאיות השולית לבטלה-מרצון. שנית, שבירת הבלמים המוסדיים-חברתיים-תרבותיים של המובטלים-מרצון בעזרת ׳חוקי בטלה׳ והפרטת החינוך לעבודה.

בעידן האליזבתני במאה השש-עשרה היו צורבים אות בבשר המובטל המשוטט. בעידן הנאו-ליבראלי מייבאים את שכיר-החרב של ויסקונסין ושוכרים בריונים מתוך מאגר המובטלים (אותו ׳חיל-המילואים של הפרולטריון׳ של מרקס) וממנים אותם לשוטרי הגירה, המטילים פחד על השכירים המהגרים.

ואם אתם מוצאים מיני ממורמרים, שרוצים ׳מהפכה׳, ׳שינוי׳, ׳אלטרנטיבה׳ וכו׳ – דעו לכם, שאין להם מה להציע כיצרנים, מלבד מוצרים אידיאולוגיים שאינם חותכים פונקצית-ביקוש כלשהי. לכן הם נאלצים לפעול בדרכי כוח, בעזרת תעמולה מטאפיסית, ערפל דתי, או הגרוע מכל – הטפה סוציאליסטית. המציאות המוחשית, כלומר האמיתית – היא, שכולם מחליפים באופן-רצוני תועלות. את יחסי-הכוח יש לחפש מחוץ ל׳כלכלה׳, ואת אלה מרסנים בעזרת המשטר הדמוקרטי בו שוררת פוליטיקה ליברלית, בה מיוצגים כלל האינטרסים הציבוריים של הבודדים הרציונליים.

ללא ספק, עם דוקטרינה אלגנטית כזאת אפשר לכבוש עולם.

ואכן, אין פלא שהדוקטרינה של מדע-הכלכלה – אשר מצאה דרך להסתיר את יחסי-העוצמה, את שליטת הקפיטליסטים, את האידיאולוגיות הפוליטיות, את הקונפליקט המעמדי, את איש-הארגון (אותו יצור אנושי האנוס להתקיים בארגוני-כוח ענקיים) – הדוקטרינה הזאת שגשגה בבריטניה האימפריאלית, אשר כבשה את רוב העולם בסוף המאה התשע-עשרה.

באותה תקופה, לא נמצא מקום בגלובוס שלא צבוע בו הצבע הורוד. אכן, עסק טוב.

אבל אי אפשר היה להותיר את יחסי-הכוח כך סתם, ללא השגחה מוסמכת.

וכך, עשור לאחר ההתנתקות הרשמית של ׳הכלכלה׳ מהמציאות העגומה של הקיום, נוסד מדע מבטיח חדש: ׳**מדע-הפוליטיקה**׳.

׳מדעי-החברה׳ של המאה-העשרים

׳מדע-הפוליטיקה׳ (**Political Science**) נוסד באופן רשמי ב-1880 באוניברסיטת קולומביה בניו-יורק, שבארה״ב, האימפריה העולה. מלכתחילה היה זה תחום צר-אופקים ושמרני. במחצית הראשונה של המאה-העשרים הוא עסק בעיקר במשפט מדיני (חוקה, משפט קונסטיטוציוני).[10]

[10] כך נראה הדבר לפי זיכרונותיו של בנימין אקצין, אשר יסד את המחלקה הראשונה של מדע-המדינה בישראל, באוניברסיטה העברית בירושלים. על פי ספרו, הוא הספיק לעשות שלושה דוקטורטים במדע-המדינה – אחד בווינה

לאחר מלחמת-העולם השניה 'מדע-הפוליטיקה' הרחיב את אופקיו לעבר מפלגות-בחירות-מצביעים, עסקנים-פוליטיים, השוואת-משטרים ופוליטיקה-בינלאומית. אולם אופיו השמרני לא השתנה. ובעיקר, הוא נותר בצל הדומיננטיות של הכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית. אבל 'מדע-הפוליטיקה' רק בישר את ההתרחבות המהירה שתתחולל במאה-העשרים בקרב מה שכינו **'מדעי-החברה'**.

כי הנה, בתחילת המאה-העשרים התגלה גורם חדש המאיים על הסדר: **ההמון.**[11]

זה היה יצור חדש, אשר הליברלים והמרקסיסטים של המאה התשע-עשרה לא הכירוהו. 'ההמון' הופיע כמצבורים רוחשים של בני-אדם, המצופפים בכרכים הענקיים החדשים שקמו באירופה ובמזרח הרחוק.

'ההמון' לא היה אוסף של יחידים רציונליים ממקסמי-תועלת, גם לא פועלי-ייצור תעשייתיים עם או בלי 'תודעה'. ההמון לא התאים לגמרי לתיאוריות על 'אופי-ייצור' או על 'קונפליקט מעמדי'. גם לא לאידיאות של 'קידמה', 'חירות' ו'אמנסיפציה'. הוא לא נראה מסתפק בחינוך יסודי חינם מתוצרת המהפכה הצרפתית. הוא לא הכיר תודה לאדונים ואף לא כפף עצמו למשמעת ולהקרבה שדרשו ממנו האוליגרכיות של המפלגות הסוציאליסטיות.

קשה היה לשייך אותו ל'סקטור-השלישי', ל'סקטור השירותים', ל'פרולטריון-הסחבות' או לכל קטגוריה קלאסית אחרת. הוא היה מאגמה מבעבעת שאין לדעת את טיבה, אולם חשוב היה שלא תתפרץ. וכך עלה מדע **הסוציולוגיה.**

השם והאופי היו קיימים עוד במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה. אוגוסט קונט (**Auguste Comte**) המציא את השם 'סוציולוגיה' ואת הפולחן 'הפוזיטיביסטי'. הסוציולוגיה, בעיניו, הייתה השלטת סדר תעשייתי בקרב ההמון – סדר הרמוני על פי חוקי-הטבע בכל חלקי החברה, שיונצח על ידי טכנוקרטים, מומחים ובעלי-הון. לאופי החקירה הזה, בנוסח מדעי הטבע של מדע-החברה החדש – הסוציולוגיה – קרא קונט בשם **'פוזיטיביזם'**.

מעבר לבליל המילים שהוא מרח (באותה תקופה – בהעדר מתחרים כגון ספרות מהירה, סרטי פעולה, תקצירים ממוחשבים וכו' – מחברים מהסוג של קונט ראו חובה לעצמם לענות את הקוראים בספרים ארוכים מלאי מליצות), 'הפוזיטיביזם' הוא משהו שניתן להגדירו בפשטות כ'מדע הרוח החיובית' (בניגוד לרוח המהפכנית שאפיינה את כותבי העידן שלפני המהפכה הצרפתית). כלומר, התבוננות חיצונית בלבד על הדברים וחלילה לא התעמקות ביקורתית, שלילה, חיפוש אחר סתירות, התחקות אחר צללים שמבליטים את היש. האמת נגזרת רק מתוך העובדות הגלויות. יש להיכנע לחוקי הסדר המדעי ולהרחיק את הפילוסופיה המטפיזית מתוך המחשבה החברתית.[12]

איש ההמון של המאה-העשרים נתן תנופה מבטיחה לסוציולוגיה, אולם בעיקר עשה זאת **'המשבר הגדול'** (**Great Depression**) של שנות השלושים.

המשבר הזה טלטל את מרכזי הקפיטליזם בעולם ובעיקר את 'החלום האמריקני', ויחד עמו את הכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית, הוא 'מדע-הכלכלה'. ככל שהמשבר נמשך, היה ברור שאין מדובר ב'סטייה זמנית משיווי-משקל', ב'כשל-שוק', או ב'כוח-שוק' כלשהו. מדובר היה במיתון עמוק, שהשבית עשרות-אלפי מפעלים תעשייתיים, מכרות, בתי-עסק, חוות, מיתון שגרם לאבטלה של עד כרבע מכוח-העבודה בארה"ב.

אמנם משברי מיתון ואבטלה לא היו חדשים בקפיטליזם האמריקני (כמו למשל, המשבר של שנות התשעים של המאה התשע-עשרה). אבל במשבר הזה קרה משהו חדש: בשנים 1932-33, סך-כל הרווח הפרטי בארה"ב היה **שלילי.** זאת הייתה הפעם הראשונה והיחידה שארע דבר כזה

ב- 1921, אחד אצל ברטרן דה-ז'ובנל המפורסם בפאריס ב- 1929, ועוד אחד בהרווארד בבוסטון ב-1939. כולם עסקו במשהו כמו משפט מדיני. ראו: בנימין אקצין (1987) *מריגה לירושלים*.

[11] Elias Canetti (1960) *Crowds and Power*

[12] Herbert Marcuse (1960) *Reason and Revolution*, pp. 340-360

בתולדות הקפיטליזם. וכל זאת, בארץ החלומות של היוזמה הפרטית והתחרות המושלמת והשוק החופשי והאגו-סנטריזם המקודש.

האקדמיה האמריקנית של שנות השלושים חיפשה בכל יכולתה דרך לעמוד מול הרוחות הרעות שנשבו בעולם שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, ובעיקר מול המרקסיזם והפאשיזם.

באותן שנים קשות עלו משטרים חדשים ואידיאולוגיות חדשות, ברוסיה, באיטליה, בגרמניה, במרכז אירופה וביפן. אלה קראו תגר על הסדר הישן של המעצמות – ובמיוחד על הליברליזם שהיה מזוהה עמן. הפאשיזם במערב-אירופה והבולשביזם במזרחה הציגו מתכונים חדשים לניהול מתוכנן של משקים, בעלי דימוי של צמיחה מתמדת, ללא משברים, ובמיוחד – דימוי של שליטה בהמון.

היו אלה שנים של תמורות אידיאולוגיות, אשר העלו את חשיבות הסוציולוגיה לנוכח שקיעת התועלתנות הרציונלית, האינדיבידואליזם והאמונה בוויסות-העצמי של השוק. היה צורך דחוף בראייה חדשה של היצור האנושי – ראייה שמעבר ל'אדם הכלכלי' (**Homo-Economicus**).

הסוציולוגיה האמריקנית של שנות השלושים והארבעים, הציגה יצור חדש: 'האדם-הקולקטיבי' (**Homo-Collectivus**). הוא לא פסק מלהיות תועלתן ואינדיבידואליסט. הוא אף לא פסק להיות יצור מכאני הנתון לכוחות מאזנים של שיווי-משקל. אולם הוא הפך להיות לפחות אטום וליותר **אינטראקטיבי** (**other-directed man**).[13]

תועלתנותו התרחבה מעבר לצרכים גופניים וקיבלה משמעות ארגונית. המכניזם הפך לפחות אקראי ולפחות ספונטאני וליותר 'התנהגותי' – כלומר, ליותר צפוי וניתן לבקרה. נשים לא נראו גורם מסוכן, לכן ההתייחסות הייתה ל'**הוא**' בלבד ולאדם בתור '**man**'.

'הוא', אם כן, הוכנס בלי כבוד לתוך 'ההמון הבודד'. הוא נעשה 'איש-מערכת'.[14]

היו אף כמה אידיאולוגים שמרנים שיובאו מאירופה וגויסו לגירוש הרוחות הרעות אשר התפשטו בקרב שכבות הביניים בארה"ב. בין הידועים היו ג'וזף שומפטר (**Joseph Schumpeter**) ופרידריך פון-הייאק (**Friedrich von Hayek**) האוסטרים, ווילפרדו פארטו (**Vilfredo Pareto**) האיטלקי. אך הידוע ביותר היה מקס וובר (**Max Weber**) מגרמניה, אשר ספריו תורגמו ונקלטו היטב בתוך הסוציולוגיה האמריקנית.

האחרון היה היסטוריון כלכלי שמרן, שזכה למוסכמה, לפיה הוא העמיד תיאוריה שלמה וקוהרנטית המתמודדת היטב עם המרקסיזם (או לפחות עם הגרסה הלניניסטית שהתפשטה בקמפוסים ובקרב האינטליגנציה).[15]

וובר הציג היסטוריה אלטרנטיבית לכאורה של התפתחות הקפיטליזם. לא עוד היסטוריה 'מטריאליסטית' מעמדית על פי הדוקטרינה הלניניסטית, אלא דווקא היסטוריה של תרבות, על פיה התפתח הקפיטליזם מאמונה בחסכנות, בהתנזרות ובהימנעות מבזבוז – אמונה שהופצה על ידי הכנסייה הפרוטסטנטית ואגפיה הקלוויניסטיים.

וובר הציג מתודה אלטרנטיבית למתודה הדיאלקטית. המתודה העמידה בשוליים את 'הקונפליקט-המעמדי' המרקסיסטי, ובעיקר היא ניתקה את 'המעמד' מהפעילות הפוליטית, שהיא המשמעות המרכזית שלו. במקום זאת, סלל וובר נתיב לבניית 'מערכות' נפרדות של האדם בחברה, שמתחברות יחד לתוך הארגון החברתי השלם.

במסווה של ניתוח מדעי שלם של חברה, הוא פיצל את האדם החברתי לספרות שונות המצויות בקשרי-גומלין ביניהן. האדם הינו רב 'סטאטוסים'. אלה עשויים בחברה המודרנית – בניגוד לחברה 'המסורתית' – להיות שונים ומגוונים.

בניגוד לראייה הצרה של המרקסיסטים-לניניסטים, התרים אחר הגורמים 'הכלכליים' – מציע וובר ראייה נאו-פוזיטיביסטית רחבה, לפיה 'סטאטוס-כלכלי' (שהוא לכאורה הצבר-ההון) הינו

---

[13] David Riesman et.al (1953) *The Lonely Crowd*

[14] Talcott Parsons (1951) *The Social System*

[15] שני ספריו שנלמדו בעיקר (לפחות תקצירים מהם) היו:
The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism; Economy and Society

רק אחד מהמחסורים של היצורים האנושיים. קיימים מחסורים אחרים חשובים לא פחות, של עוצמה ופרסטיז'ה, אשר פועלים בחברה.

החברה המודרנית אינה מאופיינת דווקא במוסד הקפיטליזם, כלומר בכלכלת-שוק, אלא בעיקר בהשתררות הארגון הביורוקרטי. שם מצוי מרכז הכוח והפיקוד. מכאן, שארגונים מדיניים ופקידים ומנהלים וביורוקרטים הם השולטים בחברה המודרנית-התעשייתית – ולא הקפיטליסטים, כלומר התעשיינים והסוחרים.

מה שנותר לעשות הוא להכניס את כל ההגות הגרמנית הזאת לתוך 'מודל-כללי' אמריקני מעשי. לגלות את 'המכניזם' על חלקיו הנעים.

וזאת עשה טלקוט פארסונס באמצעות *המערכת החברתית*, מערכת השואפת ל'שיווי-משקל' באמצעות 'האינטראקציה' שבין 'תת-המערכות', המורכבות מ'שחקנים', 'תפקידים', 'סטאטוסים'. האחרונים מונעים על ידי כוחות מסתוריים בשם 'פונקציות', שהוטלו על ידי 'המערכת החברתית', ועוד מיני הבלים.[16] כל זאת מוגש ברצינות תהומית, בפנים חמורות, בשפה יומרנית.[17]

בסיכומו של דבר, *המערכת החברתית* – ספר אקלקטי ובלתי-קריא – הפך למרכז ההגות הסוציולוגית של תקופת המלחמה-הקרה, מין תשובה מתוחכמת להגות הסטליניסטית שהייתה עוד יותר אווילית ושמרנית.

תרומתה החשובה של הסוציולוגיה האמריקנית (או 'הפונקציה' שלה) במלחמה-הקרה הייתה בהצבת נושא חדש למחקר: '**המודרניזציה**'.

לימודי 'המודרניזציה' התחרו היטב ב'קונפליקט-המעמדי' שניהלו הסובייטים והגרורות הסטליניסטיות שלהם ברחבי העולם. 'המודרניזציה' יכלה לשמש באוניברסיטאות תחליף טוב ל'היסטוריה של הקפיטליזם'.

על פי גרסת הסוציולוגיה האמריקנית, החברות בעולם כולו 'מתקדמות' באופן אבולוציוני מחברות 'מסורתיות' בעלות תרבות 'שיוכית', 'פרטיקולארית', 'רפויה' – אל עבר חברה 'מודרנית' בעלת תרבות 'הישגית', 'אוניברסלית', 'תכליתית'. ומה שחשוב, החברות נעות מהקיפאון המעמדי אל המוביליזציה הריבודית, אל עבר התחרותיות והצריכה המונית. אל החלום האמריקני.

כל זאת, בתנאי שלא יתפתו להשפעה הקומוניסטית.

לימודי 'המודרניזציה' צמחו במקביל ללהיט חדש שצמח באגף השני של 'מדעי-החברה': לימודי '**צמיחה**'. 'הצמיחה' היא המנוע של 'המודרניזציה'. חברות 'מסורתיות' ובעלות 'מבנים קפואים' עוברות תהליך של 'מודרניזציה' באמצעות 'צמיחה-כלכלית'.

מהי נוסחת הפלא של היציאה מ'הפיגור'? של שבירת 'הקיפאון'? מהן השיטות החדישות שמחוללות 'משק מודרני'? שמקרבות את המשק אל אידיאל 'הכלכלה-המפותחת'? את אלו היה אמור לספק מדע חדש, אשר צמח בתקופת 'המשבר הגדול': '**המקרו-כלכלה**'.

מדע 'המקרו-כלכלה'

'המקרו-כלכלה' (**macro-economics**) נחשבת היום למובנת-מאליה.

היא משולבת בספרי הלימוד של הכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית ונחשבת לענף לא מזהיר, ובעיני הסטודנטים אף לא מועיל לתעסוקה בעתיד – יחסית לענפים נוצצים כמו 'ניהול-עסקי' ו'מימון-תאגידי', או אף 'תיאורית-משחקים', 'מחירים', 'פירמה', 'מיקרו-כלכלה' ו'חשבונאות'.

אך בסוף שנות השלושים 'המקרו-כלכלה' נחשבה לשיא התחכום, אם לא למהפכה מדעית.

---

[16] Talcott Parsons (1951) *The Social System*; and Talcott Parsons (1937) *The Structure of Social Action*

[17] לבקורת ראו: Charles Wright Mills (1959) *The Sociological Imagination*: Ch. 2

ואכן, בזיכרונות של בני-הדור ההוא — המנהלים, הפקידים-הבכירים והאקדמאים — היא מכונה לא פעם בשם 'המהפכה הקיינסיאנית'.

היא אכן הייתה מהפכה. היא סיפקה דוקטרינה נגדית לבולשביזם ולפאשיזם. והיא עשתה זאת היטב דווקא בנקודה החלשה שלהם — בתחום האומדן והתכנון של המשק.

המשקים באיטליה, בגרמניה וביפאן פעלו בתוך כאוס חשבונאי, על פי גחמות השליטים, באמצעות קפיצות במדיניות ואלתורים של הפקידים. במשק הסובייטי, לעומת זאת, ניסו המתכננים בשנות העשרים לבנות מודלים חדשניים של אומדן ותכנון מדורג מלמעלה, אלא שרוב המתכננים נרצחו על ידי סטלין וחבורתו והשאר שותקו. ממילא, עיקר הפיתוח בבריה"מ נעשה במחנות הריכוז, ולמעשה, הדרגים המרובים של המפלגה והשלטונות ידעו מעט מאד על הנעשה במשק והשתדלו לדעת עוד פחות.

'המקרו-כלכלה' נוצרה על ידי ג'ון מ. קיינס (**Keynes**). הוא פרסם ב- 1936 ספר בשם *התיאוריה הכללית של תעסוקה, רבית וכסף*. ומכאן התחילה 'המהפכה'.[18]

המהפכה נחשבה לכזאת, לא משום שהיא פרצה דרכים חדשות, אלא בעיקר משום שהיא החדירה שיטות, אשר רובן היו בשימוש אצל הרדיקאלים, לתוך הדוקטרינה הנאו-קלאסית. היא באה מקיינס, נגיד בנק מדיני, שהיה ונותר נאו-קלאסיקן שמרני.

'המהפכנות' של 'המקרו-כלכלה' הייתה בהצגת תפישה כוללנית, מקיפה ודטרמיניסטית. עד אז דרך-מחשבה כזאת הייתה זיכיון בלעדי של המרקסיזם ונספחיו.

הכלכלה-הפוליטית המרקסיסטית הציגה גישה כוללנית של קפיטליזם כ'מערכת'. היא הציגה גישה כמותית-דטרמיניסטית עם תחזיות קונקרטיות על תופעות שמתחוללות בסיסטמה הקפיטליסטית בעולם כולו. היא הציגה מודל דינאמי של תשומות-תפוקות מטריאליות, אשר ניתן להפיק ממנו מסקנות על תופעות מחזוריות בקפיטליזם — משברי מיתון מחזוריים, מחזורי אבטלה והתרוששות של עובדים-שכירים תעשייתיים, תנודות מחזוריות של שיעורי הרווח ועוד.

הכלכלה-הפוליטית המרקסיסטית הייתה 'מטריאליסטית', משום שהיא הדגישה את 'סופיותם' של הדברים. האדם הוא ההתחלה והסוף ואין בלתו. הוא מעבד את החומרים בטבע ומהתרכובת הזאת מתפתחים החפצים, אשר לאחר מכן, במסכת יחסי-הייצור הופכים לסחורות. הטענות האידיאליסטיות של כוחות-שוק, תשוקות סובייקטיביות, טעמים של בודדים ואי-וודאות של 'היד הנעלמה' — כל אלה נחשבו על ידי המרקסיסטים כתירוצים רוחניים של בעלי אמצעי-הייצור ומשרתיהם. אלה הן הצדקות שנועדו לנשל את העובדים היצרניים מפרי עבודתם החומרית. אין מאומה מלבד חומר-אנרגיה-חומר. סיפורי ההצלחה של הבורגנים על גאונות יוזמתם הם תרמית וניצול. אין גאונות ותשוקות של יחידים, יש חריגות מהממוצעים. 'הסביבה' החומרית היא הקובעת. מכאן, שמשק אינו מתפתח באמצעות כוחות מיסטיים. כאשר מחירים של סחורות במערכת קפיטליסטית מתנודדים, בגלל תאוות הבצע של קפיטליסטים — מיליוני בני-אדם יצרניים מוצאים עצמם מטולטלים, נזרקים מיואשים משוק העבודה, נוהרים בהתלהבות אחרי ענפים צומחים, נודדים מלאי-תקווה לארצות ולשווקים חדשים, משמשים טרף בידיהם האכזריות של הקפיטליסטים.

מול כל המשנה הזאת, לכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית היה מעט מאד להציע. הנאו-קלאסיקנים המשיכו לדבוק בתפישה הליברלית, אשר התבססה על 'ספונטאניות' אקראית של השוק ועל 'הרצון-הסובייקטיבי' של בודדים, שקובעים באמצעות 'טעמיהם' את התנודות של ה'ביקוש' וה'היצע' במשק. מבחינתם, באופן עקרוני קיימת אי-ודאות באשר ליכולת האנושית לאמוד ולתכנן ייצור, צריכה, חיסכון והשקעה, בפירמה, בענף, במשק ובעולם.

---

[18] John Maynard Keynes (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*
כיום, כמעט ואין למצוא מדען-כלכלה שטרח לקרוא את הספר, להוציא אקדמאים שמתמחים ב'היסטוריה של אידיאות כלכליות' — תחום הנחשב לנחות בהירררכיה האקדמית של מדע-הכלכלה. הספר נחשב כיום לנאיבי, לא מתוחכם, חסר משוואות וגרפים ומובן יחסית לבני-אדם אינטליגנטיים. רוב הדברים שכתובים בספר נחשבים למובנים-מאליהם, ורוב מדעני-הכלכלה אף אינם יודעים שבספר הזה הם הוצגו לראשונה.

לא הייתה לנאו-קלאסיקנים שום תיאוריה רצינית של רווח (עד היום אגב), ואף לא תיאוריה כלשהי של צמיחה כללית במשק. לא היו להם כלים כלל-משקיים לצורך אומדן של מיתון, לצורך זיהוי של משבר מתקרב – ובוודאי שלא היו בידיהם טכנולוגיות כלשהן שישמשו אותם לצורך התערבות במשבר. מבחינתם, הכל תלוי בתשוקות חולפות. ממילא בשוק-חופשי-תחרותי לא יתכנו משברים – מכל-מקום לא משברים ממושכים. וכל זאת, אגב, נאמר ונכתב בדבקות בעת המשבר העמוק והממושך של שנות השלושים.

ברור היה – לפחות למנהלי הפירמות, לחשבים ולפקידים המדיניים – כי משקים קפיטליסטיים, הנשלטים על ידי קואליציות עסקיות, קבוצות הון מרכזיות ותקציבים גדולים של הממשלים, לא פועלים על פי תשוקות וטעמים חולפים של צרכנים ריבוניים כלשהם. אך כל זמן שהדוקטרינה התאימה לאינטרסים שלהם, לא הפריע להם שהאקדמאים יסגדו לאמונה המנותקת מהמציאות.

אולם עתה, השתנו הנסיבות: הם נזקקו לסדר חשבונאי חדש, לפחות מבחינה טכנולוגית. הם נזקקו לטכנולוגיה דטרמיניסטית, שתאפשר להם בקרה כלשהי כדי לפקח על גורמי המשבר – גם אם יסודות האמונה סתרו זאת. בסופו של דבר, כל כוהני-הדת נוהגים לרמות את מאמיניהם עד כמה שניתן, ולעתים אף למעלה מכך (למען טובת המאמינים כמובן).

קיינס העניק להם סדר כזה. סדר שהתבסס לכאורה על הדוקטרינה הנאו-קלאסית.

זאת הייתה '**המקרו-כלכלה**'.

הסדר הקיינסיאני

כבר בספר *התיאוריה הכללית של התעסוקה, הרבית והכסף*, קיינס הציג את העקרונות של הסדר החדש.

ראשית, הוא הקים מסגרת **מצרפית** (**aggregate**) אשר בה נקודת הפתיחה היא הראייה הכלל-משקית. לשם כך הוא בנה מסגרת של **חשבונאות-לאומית** (**national accounting**). זאת הייתה חשבונאות של משק סגור המבוססת על אומדן של זרמי ההוצאות וההכנסות (**flows**) מצד אחד, ושל אומדן המלאים (**stocks**) מצד-שני.

שנית, הוא העניק למסגרת המצרפית משמעות תיאורטית. זאת היא בעצם 'המקרו-כלכלה'. התיאוריה הסבירה כיצד המרכיבים המצרפיים השונים של החשבונאות הלאומית פועלים ביחסי-גומלין. וכאן היה חידוש.

החידוש לא נבע דווקא מהראיה המצרפית. זאת החלה להתפתח באירופה מאז המהפכה המדעית של המאה השבע-עשרה.[19] אולם קיינס ניסח אותה באופן שיטתי, והפך אותה לטכנולוגיה שניתן להתאימה למשק מדיני קפיטליסטי.

שלישית, אל 'המקרו-כלכלה' התלוו כלים סטטיסטיים לצורך אומדן הגדלים המצרפיים – ובעיקר לצורך אומדן הקשר ויחסי-הגומלין שבין המרכיבים. למשל, לנסות לאמוד: כמה שינוי במרכיב אחד עשוי להשפיע על מרכיבים אחרים.

כך התחילה להתפתח במהירות הטכנולוגיה של **האקונומטריקה** (**econometrics**). טכנולוגיה כזאת אמורה, למשל, לסייע לאומדן הקשר בין שינוי באחוז הריבית המוניטארית ובין השינוי בכמות ההשקעה הריאלית או בשיעור האבטלה.

מכאן, רביעית, התיאוריה המקרו-כלכלית בעזרת האקונומטריקה, גויסה לשמש כטכנולוגיה בתחזיות על מצב המשק, ביצירת מצע ל'מדיניות-כלכלית' של ממשלות, להצגת 'חלופות לצורך קבלת-החלטות' וכו'.

קיינס ניסה למצוא דרך לפשר בין אמונתו הנאו-קלאסית, לבין המציאות הסותרת את יסודות האמונה. הבעיה העיקרית הייתה, שבעולם הנאו-קלאסי שורר מלכתחילה מין סדר של אי-וודאות. שהרי סך-הכל ההחלטות של היחידים מבוססות על עתיד בלתי-ידוע, על טעויות

---

[19] John W. Kendrick (1970) The Historical Development of National Income Accounts

בשיפוט ועל פנטסיות. אמנם 'השוק' מווסת את 'התשוקות' ו'הרצונות' של היחידים הנאו-קלאסיים במשק. שהרי קיימת בסופו של דבר נטייה לאקוויליבריום בין כל הרצונות. אבל זאת הייתה אמונה בלבד. קיינס נקלע לסתירה בין אמונה בספונטניות של היחידים ובאי-ודאות של העתיד, לבין ההכרח להשליט סדר דטרמיניסטי.

הפיתרון של קיינס היה לפצל את התודעה הכלכלית לשניים: '**מיקרו-כלכלה**' תמשיך להתנהל על-פי עקרונות האמונה באי-ודאות של 'השוק-החופשי-התחרותי'. היא תמשיך להיות הדוקטרינה של 'הסקטור האזרחי', של הבעלים, המנהלים, העסקים, הפירמות ו'היוזמה-הפרטית'.

'**המקרו-כלכלה**', לעומת זאת, תהייה האתיקה של הטכנוקרטים המדיניים. באמצעותה הממשלה 'תתערב' במשק. היא תהייה מכשיר ל'וויסות' המשק, בעיקר ל'ניהול הביקוש'.

בקונטקסט הזה של אי-ודאות, זיהה קיינס את מה שהוא חשב לבעיה העיקרית של המשטר הקפיטליסטי ובמקביל לבעיה המרכזית של התיאוריה הנאו-קלאסית: הבעיה של הסינכרוניזציה הפיננסית. הקפיטליזם אינו פועל כמשק חליפין טבעי (ברטר), אלא באמצעות תיווך פיננסי. ושם קיימות שתי קבוצות נפרדות: 'משקיעים' ו'חוסכים'.

הנאו-קלאסיקנים האמינו כי 'השוק' כבר יסדיר פגישה 'יעילה' בין שתי הקבוצות. אלא שמסתבר, כי מה שנחשב ל'יעיל' בעיני קבוצה אחת אינו כזה עבור השניה. לשתי הקבוצות 'נטיות' פסיכולוגיות שונות, אשר יוצרות לעתים 'כשלי-שוק' או חוסר סינכרוניזציה בין סך החיסכון לבין סך ההשקעות במשק.

התברר, לדעתו של קיינס, כי יתכן מצב, בו פועלים היחידים היטב וביעילות מרבית על פי תיאוריות 'המיקרו', ואילו באותו זמן, ברמה המצרפית – היא רמת 'המקרו' – קיימת אי-יעילות כרונית. קיימים מצבים שבהם נוצרים יותר-מידי חסכונות, או לעתים ההפך – יתר על המידה השקעות.

מכאן, הוא הסיק, כי הקפיטליזם עובר משברים מחזוריים, שמתחוללים בגלל חוסר ההתאמה בין כמות ההשקעה לבין כמות החיסכון (ובין הצפיות לרווח לבין הצפיות לריבית).

וכך קורה לעתים מצב שבו המשק תקוע במצב של שיעור-אבטלה גבוה באופן כרוני. זה מצב 'שיווי-המשקל' החדש ו'הנורמלי' שלו. מצב כזה קיים בניגוד לאמונה הנאו-קלאסית, הסבורה שבאופן נורמלי (בהנחה הכלולה בתפילות נגד המזיקים) – משקים בעלי 'כלכלת-שוק תחרותית' נוטים ל'שיווי-משקל' בעל 'תעסוקה מלאה'.

יתר על כן, קיינס היה סבור, כי המשק הקפיטליסטי יהיה באופן מתמיד בלתי יציב ויסבול מתנודות מחזוריות של גאות ושפל, לעתים עד כדי משבר – שוב בניגוד לאמונה הנאו-קלאסית, הסבורה שקיימות אמנם סטיות מתמידות מ'שיווי-המשקל', אולם אלה סטיות בלבד ולא משברים.

לכן, מדע 'המקרו-כלכלה' נועד להציל את הקפיטליזם, שהוא המשטר הטוב ביותר בעיני קיינס. 'המקרו-כלכלה' תהיה האתיקה לוויסות המשק. היא תעשה זאת מבלי להתערב בתכנון הייצור והצריכה באופן ישיר, כמו במשטרים העריצים. היא תותיר את רמת 'המיקרו' בידי הקפיטליסטים היעילים. אלא שברמה המצרפית, 'המקרו-כלכלה' תספק, ראשית, אומדן לטכנוקרטים הממשלתיים, בכמה להעלות את רמת ההוצאות במשק כדי לאזן את עודף החיסכון. שנית, 'המקרו-כלכלה' תתערב בתהליך ההשקעות המצרפי באמצעים פיסקליים ומוניטריים כדי למתן את חוסר היציבות.

הסדר הקיינסיאני הפך לחלק בלתי נפרד מ'מדע-הכלכלה' במחצית השנייה של המאה-העשרים.

השפעתו על ניהול המשקים של המדינות המפותחות לאחר מלחמת העולם השניה הייתה אדירה.

'המהפכה המצרפית' השתלטה לחלוטין על התודעה האנושית.

קיינס נחשב לגיבור באותה תקופה. התפריט שהוא הכין נחשב כחיוני לשרידות הקפיטליזם.

בארה"ב לדוגמא, הפך 'המשבר הגדול' של שנות השלושים לסיוט הנורא של המעמד השליט האמריקני. לאחר מלחמת-העולם השניה, כאשר היה חשש שהמשק יחזור למיתון בגלל ירידת

ההוצאות הממשלתיות, כתבה המועצה לביטחון לאומי מסמך סודי (**NSC 68**) שרק לאחר 25 שנה שוחרר לפרסום.[20] במסמך הזה המליצה המועצה בחום לחזור ולהשתמש בהוצאות-ביטחון גבוהות כמכשיר להגדלת הצמיחה הכלכלית וכשיטה למניעת משברי מיתון.

זה היה תור הזהב של מה שכינו 'הקיינסיאניזם הצבאי' (**Military Keynesianism**). הוא שרר בארה"ב ובעולם המערבי כמעט עד שנות השמונים, ושימש את הדגם הידוע כ'מדינת-רווחה-מלחמה' (**welfare-warfare state**).[21]

מאז שנות השבעים הותקף והושמץ קיינס והקיינסיאניזם. הכוהנים והמאמינים הנאו-קלאסיים חזרו באנחת רווחה אל החיק החמים של פולחן 'השוק החופשי'. מסעות 'הדה-רגולציה' ו'ההפרטה' הדהדו בכל מקום פנוי בתקשורת ההמונית. אבל כדאי לעצור לרגע ולזכור: מאומה לא יעזור – קיינס ניצח.

'החשבונאות הלאומית' על 'הזרמים' ו'המלאים' שלה, מהווה בסיס הסדר החשבוני כמעט בכל המשקים בעולם, כולל הארגונים הבינלאומיים. המשרדים הסטטיסטיים המדיניים (בישראל, 'הלמ"ס' ו'בנק-ישראל') הקימו את הסטטיסטיקה הלאומית על פי הסדר הקיינסיאני ונותרו בו.

'אסכולת שיקגו', 'המוניטריסטים', חסידי ההפרטה, 'התאצ'ריסטים', 'הנאו-ליברלים' אנשי השוק החופשי החדש (**new marketeers**), כולם חורקים שיניים, אך הם נאלצים להסתמך על הסדר החשבונאי של קיינס. יתר על כן, הם עוקבים – בעזרת טכנלוגיות 'המקרו-כלכלה' ו'האקונומטריקה' אשר קיינס היה בין מייסדיהן (למרות הביקורת שלו על התפתחות 'האקונומטריקה') – אחר התנודות בצמיחה-הכלכלית ובשיעורי-האבטלה. בלית ברירה, כולם משתמשים בתפריט שהכינו קיינס וממשיכיו.

ואכן, מאז שהשתרר הסדר הקיינסיאני, בשנות הארבעים, הממשלים, לא רק שהם מעורבים עמוקות במשק (גם הנאו-ליברלים ביותר וגם אלה שמעלימים זאת) – אלא שהשפעה של המעורבות הזאת מיתנה באופן דראסטי את התנודות ואת אי-היציבות במשקים.

שרטוט 1 מתאר את התנודות בצמיחה-הכלכלית ובשיעור האבטלה בארה"ב משנת 1890 ועד 2006.

למעלה, מתואר אחוז האבטלה בתוך כוח העבודה האמריקני (הסקלה הימנית).

בתחתית הגרף מתואר אחוז השינוי השנתי של התוצר-המקומי-הגולמי (הסקלה השמאלית). שיעור השינוי בתמ"ג, למעלה או למטה, מהווה מדד עיקרי לצמיחה או למיתון של המשק.

הקווים האופקיים הדקים תוחמים את גבולות התנודות סביב הממוצעים של הסדרות בשתי תקופות שונות – התקופה שעד סוף מלחמת-העולם השניה והתקופה שאחריה. המרחק האנכי בין שני הקווים מיצג שתי סטיות תקן, טווח המכיל כשני שליש מסך התנודות של כל אחת מהסדרות.

ניתן לראות בגרף כי לפני מלחמת-העולם השניה, התנודות בשתי הסדרות – הן של האבטלה והן של התמ"ג – היו גבוהות. אחרי מלחמת-העולם השניה, התנודות בשתי הסדרות התמתנו באופן משמעותי.

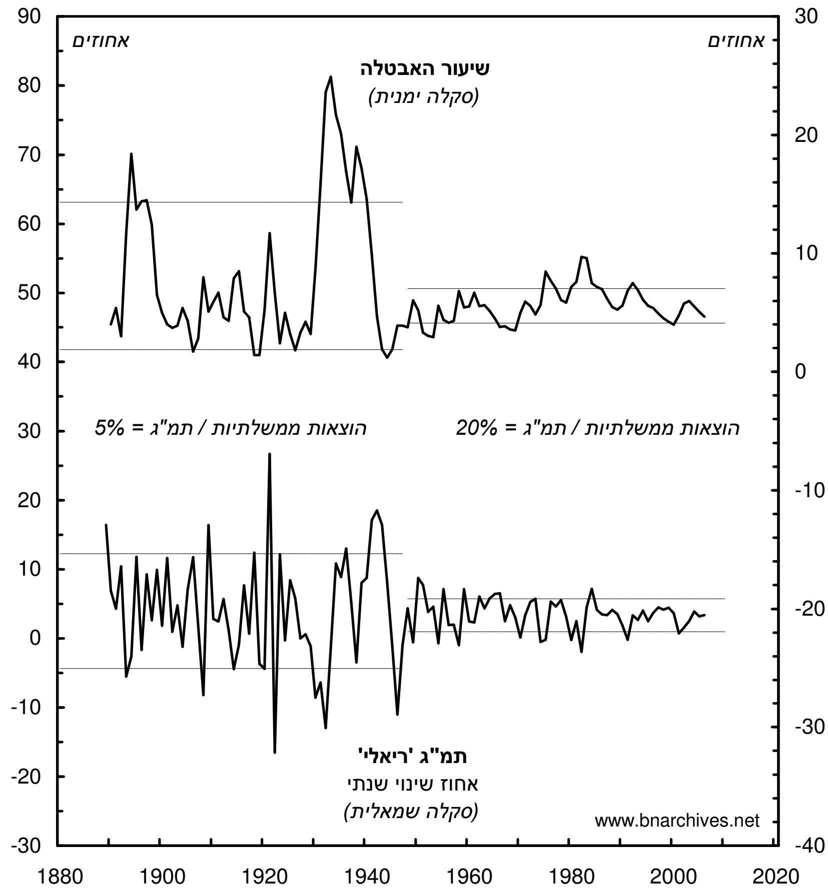
האינפורמציה המשמעותית ביותר כתובה בין שני התרשימים: עד מלחמת-העולם השניה הייתה מעורבותו של הממשל האמריקני במשק בממוצע כ- 5%. כלומר גודל ההוצאות של הממשל היה 5% בממוצע בתוך התוצר-המקומי-הגולמי. ואילו לאחר מלחמת-העולם השניה המעורבות עלתה: גודל ההוצאות הגיע בממוצע ל- 20% מתוך התמ"ג (האינפורמציה האצורה במשפטים האחרונים, מיוסדת על הסדר הקיינסיאני).

---

[20] U.S National Security Council (1950) NSC 68: *United States Objectives and Programs for National Security. A Report to the President Pursuant to the President's directive of January 31, 1950. Top Secret*

[21] ראו נספח.

שרטוט 1: אבטלה וצמיחה בארה"ב

מקור:

U.S. Department of Commerce: GDP in constant prices (GDPR). U.S. Bureau of Labor: Unemployment rate (RUC). Data for years prior to 1929 are from the BCA Research Group.

התוצאה של המעורבות הממשלתית הזאת: התנודות, הן של הצמיחה והן של האבטלה, פחתו עד לרבע מגודלן שלפני המלחמה.

הסדר הקיינסיאני ניצח.

הסדר הקיינסיאני: צמיחה, פיתוח ודמוקרטיה

'המקרו-כלכלה' התחילה דרכה במחקרים על מיתון ואבטלה, על מדיניות אנטי-מחזורית ומניעת משברי אבטלה, אולם עם פתיחת המלחמה-הקרה היא עברה למחקרים על 'צמיחה' (**growth**).

באותה תקופה התרכזה ארה"ב בבלימת בריה"מ באירופה המערבית, לאחר שנחלה תבוסות במרכז-אירופה ובסין. ארה"ב הגיבה בתוכנית מרשל, אשר הייתה מיועדת ליצור צמיחה כלכלית. זאת הייתה אמורה למתן את ההשפעה החזקה של הקומוניסטים והאיגודים המקצועיים ולהרחיק מהם את שכבות הביניים.

האליטה האמריקנית חיפשה אידיאולוגיה מדעית, שתעמוד נגד הדוקטרינה הקומוניסטית בעולם הפריפריאלי. היה צפוי, שהמלחמה תתרחב מעבר לאירופה ככל שתהליך הדה-קולוניזציה יתעצם. המעצמות הקולוניאליות הישנות ייסוגו: בריטניה ממערב ומזרח-אפריקה,

צרפת מצפון וממערב-אפריקה, הולנד מאינדונזיה, בלגיה מקונגו, פורטוגל מאנגולה ומוזמביק – והמאבק יתפשט ברחבי העולם.

בסוף המאה התשע-עשרה סיימו המעצמות הישנות לכבוש את העולם ואף להילחם בינן לבין עצמן על השטחים שנותרו. זה היה העידן הידוע של האימפריאליזם.

כדי להיטיב למשול בשטחים החדשים היה צורך להכיר את העולם הלא-אירופי. לשם כך נוסדו שני מדעים חדשים: האחד היה מדע האנתרופולוגיה, אשר חקר את מוזרויותיהם של בני-האדם, שהיו נתונים בשטחים שנכבשו על ידי המעצמות. בעיקר היה נהוג להתחקות אחר קבוצות בני-אדם 'פרימיטיביים', 'שבטיים', לא 'מודרניים', חסרי 'היסטוריה' וטכנולוגיית כתב. המדע השני שצמח באותה תקופה היה מדע האוריינטליזם, שהיה מיועד בעיקר לחקירת השטחים הלא-אירופיים 'המתקדמים' יותר בעלי עבר היסטורי מוכח, אך לא 'מודרניים', כמו סין, הודו והמזרח-התיכון.[22]

אולם עתה בני האדם 'הפרימיטיביים' או 'הלא מתקדמים' בשטחי העולם שלאחר מלחמת העולם השנייה, עמדו להשתחרר, וזאת הייתה סכנה: בריה"מ תנצל את הטינה שרחש העולם הלא-אירופי אל המעצמות הקולוניאליות ותשתלט על תודעתם של בני-אדם לא-מתוחכמים, לא-מפותחים אלה – אותם הפרימיטיביים של התקופה האנתרופולוגית. את מקום המרוץ לכיבוש השטחים הלא-אירופיים של המאה התשע-עשרה, החליף עתה המרוץ להשפעה על המושבות לשעבר. כך בא לעולם מדע שאינו חוקר את עברם, טבעם ומסורתם של הילידים אלא מתחקה אחר עתידם: מדע 'הפיתוח' (**Development Studies**) של שנות החמישים והששים.

העולם 'הלא-מפותח' (**undeveloped**) בשפת 'המקרו-כלכלה' – או 'העולם השלישי', בשפה הפוליטית של אינקרומה – נזקק בדחיפות למודלים של 'פיתוח' ו'מודרניזציה'.

אחד המודלים המבטיחים היה '**מודל ההמראה**' (**take-off**) של וולט רוסטוב.[23]

המודל טוען בפשטות חסרת פשרות, כי כדי שמשק לא-מפותח יחלץ מפיגורו ויהפוך למודרני, הוא נזקק להשקעות יצרניות גדולות – בדומה לאנרגיה הרבה שלה נזקק מטוס כדי להמריא ולהתגבר על כוח הגרביטציה. לאחר ההמראה, הן המטוס והן המשק משייטים באמצעות אנרגיה מועטה אל עבר המטרה הנכספת: חברת צריכה המונית. אלא שמקורות להשקעה בגודל כזה אינם זמינים ברוב המשקים הלא מפותחים, בעיקר בגלל הגידול הדמוגרפי המהיר, שמסיט את המקורות המיועדים להשקעה לעבר צריכה. התוצאה: המשק ידרוך במקום. לא תהייה צמיחה. כל תוספת מועטה של צמיחה תקוזז על ידי תוספת ילודה. וכך, העוני ישרור ויהווה קן חם לשגשוג חתרנים קומוניסטיים (בעתיד ייכתב: קן חם לשגשוג הפונדמנטליסטים המוסלמיים).

מכאן, שכדי לחולל 'המראה' יש צורך בסיוע-חוץ, להגדלת המקורות לשם השקעה ב'פיתוח'.

המודל סיפק הצדקה לממשל האמריקני לפתוח בתוכניות סיוע כלכלי בדרום-מזרח אסיה ובדרום-קוריאה, כדי 'לייצב' את המשטרים הפרו-אמריקניים.[24]

אבל ברור ש'פיתוח' אינו עסק מקרו-כלכלי בלבד. יש צורך בהשלטת 'דמוקרטיה', שהיא, כידוע, אחת התנאים ל'מודרניזציה'.

כאן נכנסו מודלים 'מקרו-פוליטיים' של דמוקרטיה ומודרניזציה ואלה הפכו לטקסטים יסודיים בלימודי הפוליטיקה באוניברסיטאות המערביות. הידועים ביניהם היו של סימור ליפסט, ברינגטון מור וסמואל הנטינגטון.[25] כל המודלים הללו הם בסופו של דבר עיבוד וולגארי של קרל מרקס. המודלים מתבססים על התפתחות הקפיטליזם באירופה והסטיות האפשריות ממנו. מודרניזציה תלויה בתיעוש, בצמיחה כלכלית, בהתפתחות שכבות ביניים רחבות, בנטייה

---

[22] סקירה קצרה: Immanuel Wallerstein (2004) *World System Analysis: An Introduction*: Ch.1

[23] Walt W. Rostow (1956) The Take-Off Into Self-Sustained Growth

[24] Walt W. Rostow (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*

[25] Seymour Lipset (1963) *The Political Man*: Ch.2; Barrington Moore Jr. (1967) *Social Origins of Dictatorship and Democracy*; Samuel P. Huntington (1968) *Political Order in Changing Societies*

לדיפרנציאציה ובהסתגלות המוסדות התרבותיים והפוליטיים לשינויים המהירים של המודרניזציה.

זאת הייתה תפישה ששיקפה את יחסי הכוח בעולם של אז, כלומר את העליונות המוחלטת של העולם הקפיטליסטי המרכזי, עם ויתור מסוים לסטיות 'תרבותיות' מקומיות בנוסח יפאן או הודו. אין פלא, כי המודלים הללו היוו שק אגרוף מצוין עבור המבקרים הנאו-מרקסיסטיים של אסכולת 'התלות' מסוף שנות הששים, אסכולת 'הסיסטמה העולמית' של שנות השבעים, וכמובן בעקבותיהם המעתיקים הפוסטיסטים למיניהם של שנות השמונים והתשעים.

כל המודלים הללו של הפיתוח, המודרניזציה והדמוקרטיזציה, צמחו על רקע המעורבות הגוברת של הממשל האמריקני בעולם. הם המליצו על מעורבות ממשלתית וסיוע-חוץ כדי ליצור תנאים של צמיחה ודמוקרטיה יציבה. הם היו חלק מצמיחת האקדמיזציה של הפוליטיקה.

קיינסיאניזם מדיני

לסדר הקיינסיאני היה צד אחר, פחות נעים, בעיני הנאו-קלאסיקנים: מרכזיותה של המדינה.

על פי דוקטרינת 'המקרו-כלכלה' של קיינס, המדינה הינה הגורם היחיד שמסוגל לווסת את המשק ולנהל את הביקוש. רק לה יש את היכולת להפעיל מדיניות כלכלית חסרת פניות, משום שהיא חסרת אינטרסים בשוק. בידה יש את הזיכיון הבלעדי להפעיל מדיניות פיסקאלית (תקציב ומיסוי) ומוניטארית (אג"ח, רבית, מטבע).

באירופה-המערבית התקבל הסדר הקיינסיאני באופן טבעי ואומץ כחלק מתהליך השיקום מן המלחמה. עליונות המדינה, מרכזיותה הציבורית ומחויבויות השליטים המדיניים כלפי הנתינים והאזרחים, היו טבועות בהיסטוריה המדינית, המלוכנית והרפובליקנית של אירופה. לא כך היה בארה"ב.

בארה"ב, המלחמה על מרכזיותו של הממשל הפדראלי התחילה עוד בימי העצמאות בסוף המאה השמונה-עשרה. אולם מאז תחילת המאה העשרים התרבו והתחזקו הארגונים והסוכנויות הפדראליות, ולאחר מלחמת העולם-השנייה הפכה המדינה הפדראלית לעובדה מרכזית בארה"ב.

נוצר צורך במדע חדש: **ניהול מדיני**.

הצורך בניהול מדיני-מקצועי הורגש בארה"ב כבר לאחר מלחמת הצפון בדרום. 'הנציגות העממית' שהייתה מושרשת בפוליטיקה של אמריקה החקלאית, הפכה למצחיקה במקצת כאשר בסוף המאה התשע-עשרה נכנסה ארה"ב לעסקים אימפריאליים.

למעשה, גם בתקופת הזוהר של החלום האמריקני במאה התשע-עשרה, הדמוקרטיה האמריקנית לא הייתה מעוררת התפעלות. תיאורי דה-טוקוויל אינם מחמיאים במיוחד, לא לאמריקאים ולא לדמוקרטיה.[26] אבל לקראת המאה-העשרים היה ברור, שאי אפשר לתכנן מדיניות לטווח-ארוך כלשהי, או אפילו לנהל תקציב ביטחוני לשנה אחת באמצעות קונגרס פרוע שמורכב מנציגים בורים ומושחתים.

הדרך שבה נכנסה ארה"ב למלחמות נגד מקסיקו, נגד ניקרגואה, נגד המושלים הספרדים בקריביים ובפיליפינים – הפכה לשם דבר בהיסטוריה, למשל ושנינה לאינטרסים פרטיקולאריים של סוחרי נשק, בנקאים, סוחרי-נדל"ן, סנאטורים משוחדים ובעלי עיתונים צהובים שדחפו בכוח למלחמה.

הדרך שבה התנהלו המלחמות של ארה"ב בתחילת המאה העשרים כולל מלחמת העולם הראשונה, שלא לדבר על מלחמת הצפון בדרום במאה התשע-עשרה, הייתה מפחידה באווילותה. היה ברור שהנשיא ומשרד ההגנה מנהלים את הצבא בחובבנות, בשחיתות, בבזבוז ובאבדות כבדות, על פי מסורת היוזמה החופשית. כך גם היה הדימוי של משרד-החוץ וקשריו ההדוקים עם אילי ההון.

---

[26] אלכסיס דה-טוקוויל (1840) *הדמוקרטיה באמריקה* (תרגום).

בעיני האינטליגנציה שצמחה לאחר מלחמת הצפון בדרום היה נראה שיש צורך דחוף ב׳שירות-ציבורי׳ מקצועי, בעל הכשרה אקדמית וראייה פדראלית כוללנית.

וודרו ווילסון, שהייה לפני היותו לנשיא ארה״ב, פרופסור למדע-המדינה באוניברסיטת פרינסטון, חתר לחזק את הבית-הלבן והגופים הפדראליים, להפקיע מהקונגרס את סמכותו לקבוע את התקציב הפדראלי. הוא רצה בצוותות מומחים, אשר מקיפים את הנשיא ושמעצבים מדיניות-חוץ ומדיניות משקית לא על פי גחמות מקומיות ועסקיות.

וכך, על רקע כניסת ארה״ב לעידן המלחמות האימפריאליות והתחזקות הארגונים הפדראליים – עלו מדעי הניהול למיניהם. אבל רק לאחר ׳המשבר הגדול׳ ולאחר מלחמת-העולם השנייה נכנסו לעולם האקדמי מדעי ׳הניהול המדיני׳.

הסדר הקיינסיאני חייב את הממשל לעסוק בפיקוח על שוק ההון, לעקוב באופן הדוק אחר ביצועי המשק ולהתערב בחלוקת-ההכנסות. כל זה דרש צבא גדול של פקידים, המיומנים בחשבונאות-מדינית, מיסוי ותקצוב.[27]

המלחמה הקרה התחילה ובעקבותיה גדלה המעורבות הצבאית-מדינית של ארה״ב ברחבי העולם. נפתח מרוץ-חימוש גרעיני וקונבנציונאלי בין המעצמות. הפנטגון והצבא גדלו. ארגוני משטרה, סוכנויות לפיקוח, לריגול ולמודיעין שגשגו. נוצר קומפלקס ממשלתי-צבאי ענק שהיה קשור בעשרות-אלפי עסקים, שייצרו, מכרו, ביצעו מחקרים עבור גופי הממשל.

ההוצאות הגדולות של הממשל על חימוש, ומימון טכנולוגיות צבאיות – הגדילו את התקציבים ואת כמות המועסקים הממשלתיים לממדים חסרי תקדים בהיסטוריה האמריקנית. ההוצאות הביטחוניות שהיו כ- 1% בלבד מהתוצר המקומי הגולמי בתחילת שנות השלושים, גדלו לכ- 12% בתחילת שנות החמישים.

היה צורך בניהול התמנון הזה, היה צורך במנהלים ציבוריים בעלי הכשרה ולא רק באנשי-עסקים מקורבים לעסקנים פוליטיים.

ואכן ב׳מדע-המדינה׳ צמח מדע חדש בשם ׳**ניהול-ציבורי**׳.

מדע ׳הניהול הציבורי׳

בספרי הלימוד של ׳הניהול-הציבורי׳ אוהבים לפתוח בסיפורי חלוצים, אשר בעמל ובאומץ-לב הקימו את ׳מדע-הניהול׳, על רקע המפעלים הגדולים בארה״ב והמכרות בצרפת של סוף המאה התשע-עשרה. מזכירים את תנועת ׳הניהול הסיסטמטי׳, מתעכבים ארוכות על הספר *עקרונות הניהול המדעי* של פרדריק טיילור.[28] לבסוף, מקנחים בשרלטן אחד בשם אלטון מאיו.

האחרון גילה לקפיטליסטים את סוד היצור האנושי ׳הלא-רציונלי׳, אשר ניתן לסחוט ממנו עבודה בעלויות נמוכות יותר מאשר השיטות ׳הרציונליות׳ של תגמול וסנקציות. זאת עושים באמצעות ׳יחסי-אנוש׳ או בשפה פשוטה: באמצעות מדליות, אותות-כבוד ודגלים.

התחבולה האחרונה כבר הייתה ידועה לשליטים באירופה הרפובליקנית, אשר גייסו חיילים-בחינם בעזרת חינוך ׳יסודי׳ מאז המהפכה הצרפתית והמצאת היצור החדש הקרוי ׳אזרח׳. התברר שאם תלמד את האיכרים והפועלים קרוא-וכתוב בסיסי, הם יוכשרו לקרוא עיתונים ולקלוט תעמולה מדינית. במלחמת-העולם הראשונה התברר שעסקי ׳יחסי-האנוש׳ פעלו היטב: כששים-אלף חיילים הרגו אחד את השני ביום אחד בקרב כידונים על הסום. והכל בחינם, ולמען עסקים מטאפיסיים כמו דגל, ׳חירות׳ ו׳מולדת׳. שום חיל שכירי-חרב המכבד עצמו, לא היה מגיע לדבקות כזאת. מאז, כמובן המצב השתפר, ו׳האזרח׳ הפטריוט הוסב באמצעות חינוך זול והפך לקורא סיסמאות, ׳חדשות׳ ופרסומות נלהב. הוא נשלח יום-יום להלחם על זהותו בקניונים ובערוצי התקשורת. הוא הפך ל׳צרכן הבוחר׳.

כל ההתפתחות הזאת נטמעה על כרעה וקרביה בתוך מה שמכנים ׳לימודי תעשיה וניהול׳.

---

[27] John Kenneth Galbraith (1975) *Money. Whence It Came, Where It Went*: Ch. 16

[28] Frederick W. Taylor (1911) *The Principles of Scientific Management*

אך מעל לכל ברור: אין לכל זאת שמץ דבר עם 'ניהול- ציבורי', אלא לשימוש חיצוני בלבד.

בשנות הארבעים נוסד מדע '**הניהול-העסקי**' באוניברסיטת הרווארד.

הייתה זאת הודאה עקיפה של אליטת-הכוח האמריקנית, כי האתיקה הנאו-קלאסית נסדקה. היא אינה תואמת את המציאות שלאחר המשבר הגדול.

'הניהול-העסקי' הלך ונפרד 'ממדע-הכלכלה', למרות שלכאורה הוא נשען על יסודות תיאולוגיים משותפים: האלהת 'השוק החופשי', 'התחרות המושלמת' 'היוזמה הפרטית' ו'הקניין הפרטי' – וכמובן שנאה תהומית לכאורה, ל'התערבות ממשלתית' ל'סקטור הציבורי', 'לפוליטיקאים' ול'בעיות חברתיות'.

'הניהול-העסקי' עוסק בתמחיר במציאות של קונגלומרטים, פרסומת וממשלים גדולים. הוא גם נפרד מניהול הייצור-התעשייתי ומתרכז בפירמה ובניירות-הערך.

לכל זאת, אין ולא צריך להיות קשר כלשהו לניהול מדיני, לניהול ותכנון שירותים ממשלתיים או גופים ציבוריים. ואף אל פי כן, משום מה, הניהול המדיני והציבורי נשלטים על ידי 'רוח העיסקיות' (**business creed**).

הניהול המדיני והציבורי נשמע מאד מבטיח בזמנו, על רקע הסדר הקיינסיאני החדש, בעקבות ההתפתחות המהירה של השירותים הציבוריים והצורך בתכנון ובפיקוח ציבורי על הגופים הצבאיים.

התחום הזה היה יכול להפוך באוניברסיטאות לאלטרנטיבה ל'מדעי-הניהול', התעשייתיים והעסקיים, וכמובן ל'מדע-הכלכלה'. הוא היה יכול להכות בקלות את השליטה הנאו-קלאסית בתודעה. הוא היה יכול להכשיר מתכננים ונציגים ציבוריים בעלי אתיקה אלטרנטיבית ל'יוזמה הפרטית'. הוא היה יכול לחולל שיטות חדשות בתכנון המשקי, החברתי, האורבני, הסביבתי. הוא היה יכול לפתח תיאוריות חדשות במיסוי פרוגרסיבי, שיטות אחרות של ניהול עסקים ממשלתיים-ציבוריים, תחשיבים אלטרנטיביים של בדיקת 'כדאיות', 'תשואה', 'תועלת'. הוא יכול היה לסייע בתכנון ביטוח-חברתי מתקדם, קופות-פנסיה יעילות, מרקם בריאותי אחר. הוא היה יכול ללמד בני-אדם כיצד לעשות תקצוב ציבורי אחרת, כיצד בונים תקציב דמוקרטי. הוא היה יכול ליצור תהליך דמוקרטי. זה היה אפשרי בשנות החמישים כאשר התחילו בהקמה-מחדש של המשקים והשירותים באירופה.

וזאת הייתה בעיה: 'ניהול-ציבורי' היה דגל אדום בעיני אליטת הכוח האמריקנית. 'ניהול-ציבורי' בעיני הקפיטליסטים בעולם נשמע יותר גרוע מסוציאליזם.

באוניברסיטאות האמריקניות, שהן הד למאווי ההון ונשלטות על ידי בעלי-ההון – לא היה מקום אפילו להרהורים חתרניים מסוג זה. כבר נמצאו מדעני כלכלה מהסוג של מילטון פרידמן ומרעיו שפתחו בזיוף ההיסטוריה של שנות השלושים, וחיכו לשעת-כושרם שתגיע בשנות השבעים כדי לקעקע את מעט הניהול הציבורי העצמאי, ששרד מתקופת המשבר הגדול.

מלכתחילה היו ראשי ההירכיה האקדמית באמריקה כוהנים במסדר הנאו-קלאסי. הם סברו וסבורים שכל דבר ציבורי מטבעו אינו 'יעיל', משום שאינו 'תחרותי', משום שאינו נהנה מתאוות רווח – ומכל-מקום, שהוא פחות יעיל מתאגיד עסקי.

הנחת היסוד שהם הצליחו להשליט במדע 'הניהול-הציבורי' היא, שהסקטור העסקי הוא הסקטור 'היצרני', 'המייצר ערכים' ומשום-כך הוא 'מייצר רווחים'.

הסקטור הציבורי, לעומת זאת, הוא טפיל הרוכב על כתפי היצרנים. עובדה: הוא לא מייצר רווחים, אלא נוטל את הרווחים של 'היצרנים', כלומר של העסקים שמשלמים מסים, ומבזבז אותם.

נכון, בלית ברירה, 'לטווח-קצר', יש צורך במיסוי ובתקצוב ציבורי לנוכח אויביו המרובים של השוק-החופשי והדמוקרטיה. אבל זה יעשה על פי ההגות הנאו-קלאסית והסדר העסקי-הפרטי. ככל שנצליח להפריט יותר את התחומים הציבוריים, כך ייטב לדמוקרטיה, ל'ציבור', כלומר ל'צרכנים'.

הם סבורים ש'הביורוקרטיה' נוטה לכוחנות, ל'מונופוליזציה' לשחיתות. אגב, למען הסר ספק, אין דבר יותר ביורוקרטי מאשר תאגידי-הענק העסקיים באשר הם. ביורוקרטיה היא חלוקת עבודה קפדנית, היררכית, המבוססת על יחסי-פיקוד תועלתניים-אינסטרומנטאליים (הזוכים

משום מה לכינוי 'רציונליים'). כל מטה או סניף של 'גנראל-מוטורס' או 'מיקרוסופט' או 'סיטיבנק', ככל שהוא 'יעיל' יותר, כך הוא 'ביורוקרטי' יותר.

בכל מקום בעולם האקדמי הזה, מטיפים נגד 'ביורוקרטיה'. והמטיפים, אמנם הינם 'הון-אנושי' בעל 'שווי-שוק' (לא גבוה במיוחד) — אלא שהם בסך הכל ביורוקרטים במדרג האוניברסיטאי, שהוא אכן, מצטיין ב'מונופוליזציה' על המחשבה, כוחנות ושחיתות, לא פחות מהסקטור העסקי.

וכך, '**הניהול-הציבורי**' הפך מלכתחילה לתחום החלש ביותר בתוך 'מדע-הפוליטיקה', הן מבחינה עיונית והן מבחינת כוח-האדם שעסק בו. הרמה בכתבי-העת שלו מדהימה בנמיכותה.

לא מפתיעה ביותר ההתעקשות של מחברי הספרים והמאמרים, רובם מסובסדים היטב, לברוח כל עוד נפשם בם ממחקר רציני או אפילו מדיון, בנושאים הציבוריים המרכזיים: סדר חשבוני אחר; כיצד בונים תקציב אחר; חלוקה-מחדש של הכנסות; מחקר כלשהו על חלוקת הכנסות הקיימת; שיטות חדשות של מיסוי דמוקרטי; מחקר חדש על מיסוי; תעסוקה ואבטלה שלא מנקודת מבט של 'צרכי המשק' — כלומר של המדינה הקפיטליסטית; בניה המונית שלא מנקודת מבט קפיטליסטית; מחקר כלשהו ראוי לשמו על הבניה והדיור; מחקר כלשהו על המשטרה; על בתי המשפט (ההולכים ומופרטים בימינו); מדיניות מטבע; אינפלציה; חובות-לאומיים; מי מנפיק אג"ח ממשלתי-ציבורי, למה, כמה, לשם מה; מטבע-חוץ; מחקר אלטרנטיבי על תקציב הביטחון; כיצד מנהלים חברות ממשלתיות; מי מחליט להפריטן; אף מחקר לא נעשה על הקמת בנק ציבורי, אלטרנטיבי למערכת הבנקאות הקפיטליסטית.

בעולם הקפיטליסטי הזה, לא תוכלו למצוא שום צוות מקצועי בעל ידע אלטרנטיבי, המצויד בסדר חשבוני חדש, שיחליף את הפקידים המתוכנתים באגפי התקצוב, ההכנסות, המיסוי, שוק ההון במשרדי האוצר, בבנקים המדיניים המרכזיים, בקופות הפנסיה, בביטוח-הלאומי, במרכזי איסוף הנתונים והמחקר הציבורי. מאומה.

מי שניהל ותכנן, בסופו של דבר, את מכלול הארכיטקטורה החשבונאית — וכמובן את דרך איסוף הנתונים, אומדנם וניתוחם, במדינות הקפיטליסטיות (כולל אלה שנותרו עם מסגרת רווחה ציבורית) — היו המנהלים והטכנאים העסקיים, על פי תמונת-העולם הנאו-קלאסית ובשליטה מוחלטת של הקפיטליסטים.

לניהול הציבורי אין קשר לצרכים של רוב הנתינים המדיניים. הוא בבעלות אדוני העולם.

במדע 'הניהול-הציבורי' אין שום ניהול ובוודאי שאין בו שמץ של ציבוריות דמוקרטית.

לעומת זאת, 'ניהול-ציבורי' מצא לו שני להיטים שנושאים-חן בעיני האדונים ואף נראים 'רפורמיים'-אופנתיים-נמרצים. האחד הוא '**ארגון**' והשני '**קבלת-החלטות**'.

ספרי 'מדע הניהול' בכלל ו'הניהול-הציבורי' בפרט, מלאים בזבל ארגוני. ערמות של ספרים מסובסדים שמלאים במילים ומשפטים חסרי-שחר על ארגון, רה-ארגון, רפורמות-מנהלתיות, שיטות בקרה, רשתות פיקוד, דה-פורמציה ארגונית ועוד. הגרועים בהם מפתחים 'מודלים ארגוניים', עם ובלי חיצים מתוסבכים, לבירינטים ללא כניסה וללא מוצא. ללא פשר.

התוצאה של כל זאת היא, רוטב של 'ביקורת', של 'הצורך ברפורמה ממשלתית', של 'עיוותים-ביורוקרטיים' ו'כשלים-ארגוניים'; וכרגיל מוסר השכל: הסקטור הציבורי חולה, סוחב עמו סחבת, לוקה בטפסת כרונית, סובל מ'התאבנות' ומ'לטיפונדיות', מ'מוטיבציה-נמוכה' של עובדיו, שהם בדרך-כלל 'מסמר ללא ראש', כלומר חוטאים ב'קביעות' במקום העבודה.

כל זאת בניגוד לסקטור הפרטי-עסקי היעיל, הגמיש, הדינאמי, שעובדיו נמרצים ונחושים עד עור שיניהם. הם 'תחרותיים', 'שרתניים', לא יושבים לרגע חלילה, ומעל לכל, הם ניידים, מוביליים, כלומר אין להם הדבר הסוציאליסטי הזה 'קביעות', ישמרנו יהוה. הם עובדים לפי חוזים, הם **zapping labor**.

ל'תורת-הארגון' הציבורית התלוותה יומרנות של ידיעה מהו טוב ומהו יעיל. מאחר שמדובר בכניעות לעסקיות — הכוונה ב'טוב' וב'יעיל' היא ל'רווחי' ול'קיצוץ עלויות'. וכאן מככבת מילת קסם שאין לעמוד בפניה: '**פרמטר**'.

ה'פרמטר' אמור לענות על האובססיה הקפיטליסטית לסיפוק הצורך ב'כמותיות'. פולחן הפרמטר כוון בעיקר 'להעניק כלים' להערכה ולאומדן של 'ביצועי' הארגון שאינו מפיק רווח, שאינו 'מייצר הכנסות', רחמנא-לצלן.

ארגוני הענק, כמו המשטרה והצבא והביטוח-הלאומי, הם 'ביורוקרטיות' שלא ניתן כרגע להיפטר מהם. הם חיוניים לשרידות הסיסטמה הקפיטליסטית ושלומם של בעלי-ההון, אולם חשוב שהם יהיו כנועים. שידעו את מקומם. הם חייבים לעמוד במבחן הפרמטר.

מאחר ש'הניהול-הציבורי' אינו עוסק בניהול ומכוון לשרת את האינטרסים הפרטיים, הוא יכול להתפנות ולעסוק בלהיט השני: '**קבלת-החלטות**', ולעתים באחיו הפחות נוצץ: '**קביעת-מדיניות**'.

אם נרתעים לעסוק בתוכן הציבורי עצמו, תמיד אפשר להתגדר בפלפולים על הצורה. שהרי ברור: אם יקבלו החלטות במשרד השיכון ברוח הניהולית-ציבורית הרציונלית, הדירות תהיינה מרווחות, מתוכננות היטב, זולות ובליווי מימון זול.

אם היו מתקבלות החלטות ברוח של העסקים האמריקנים בעת הפלישה ללבנון – לא היו הדברים נראים כמות שהן. מי שלא מאמין, שישאל את הגורו מקנמרה מהפנטגון. גם עסקי ההתנחלויות היו יכולים לשגשג אם אך היו מאמצים מודלים רציונליים או כמעט-רציונליים של 'קבלת-החלטות'.

ואכן, התחום משך אליו להטוטנים לרוב: פסבדו-מתמטיקאים, פארה-פיזיולוגים, נביאים-פסיכולוגיסטיים, מומחי-מנטאליות, מהמרים-כפייתיים, בעלי-דיבוק להסתברויות, רדופי-סימולציות, קוראי-באוב ה'תרחישים', משככי-'משברים', תיאורטיקנים גיאו-פוליטיים וסתם חולי-נפש.

בשנות התשעים הגיע קיצו של 'הניהול-הציבורי'. שרידי הגבולות המדומים של התחום נסחפו על ידי הקפיטליזם העולמי שאינו נזקק לו עוד. הוא הוכנס למכירת חיסול יחד עם שרידי הסקטור הממשלתי. הוא בעצם הפך לממונה תיאורטי על מכירתו לקפיטליסטים.

ספרי הלימוד ב'ניהול-ציבורי' הפכו בגלוי לנספחים ציבוריים של הניהול העסקי. מדובר במשק ציבורי מוניטריסטי, **sound finance**. המדענים עצמם, שלחמו בחירוף נפש במשך שנים כנגד ה'ביורוקרטיה', כנגד מוסד 'הקביעות', כנגד האיגודים-המקצועיים, כנגד הפנסיות התקציביות – מצאו עצמם הולכים ומופרטים. 'הקביעות' בביורוקרטיות האקדמיות הולכת ונשחקת ועמה גם הפנסיות התקציביות.

לא מעט מהמלומדים מוצאים עצמם כ-**zapping labor** בחיל המילואים של שכירי 'ההון-האנושי' הציבורי. בסדר החדש הקפיטליסטים אינם זקוקים להם עוד.

'קבלת-החלטות' ו'קביעת-מדיניות' הפכו במהרה ללוגו במדע שאפתני, אשר פרץ בשנות החמישים באגף אחר של 'המדע-הפוליטי': מדע '**היחסים-בינלאומיים**'.

מדע 'היחסים הבינלאומיים'

המלחמה-הקרה הגדילה את הכוחות המזוינים של ארה"ב. ההתנקשויות בקוריאה, בברלין וביוון והתעצמות מרוץ-החימוש הגרעיני – הובילו לפריסת הצבאות האמריקניים ברחבי העולם. נוצר צורך במומחים מסוג חדש. המומחים הללו כונו 'אסטרטגים', 'קלאוזביצ'ים-אמריקניים', 'פילוסופים של לוחמה גרעינית', אבל הם בדרך-כלל הסתפקו בתואר 'מומחים לאלימות'. כך מכל מקום, ראו עצמם מדענים מהסוג של הנרי קיסינג'ר, תומאס שלינג, ברנרד ברודי, הרמן קאהן ודומיהם.

ואכן, הם היו מומחים מסוג חדש למציאות חדשה: במאה השמונה-עשרה היה ניתן לרכוש כמה רובים 'במבצע', לאסוף כמה אסירים מבתי-הסוהר, או לקנות כמה צמיתים לפי קילו מפיאודל בגרמניה, להטעין אותם על אוניות ולנצח בטרפלגר, או אף לכבוש את צפון אמריקה.

לאחר המלחמות של המהפכה-הצרפתית, התפתח בפרוסיה במאה-התשע-עשרה 'מדע-המלחמה' הרציונלי, אשר תרם רבות להריסה ולהריסה-חוזרת של גרמניה ואירופה במאה-העשרים.

עתה השתנו הזמנים. במלחמות החדשות של המחצית השניה של המאה-העשרים, כבר היה מדובר בשילוב מעמיק של צבא-משק-אידיאולוגיה (או יותר נכון: עסקים-מדינה).

לשילוב הזה קראו '**ביטחון-לאומי**' (**national-security**) – מונח שנחשב בזמנו למהמם במקוריותו. לא עוד 'אסטרטגיה' צרת-אופק של חבורת קצינים בדימוס בעלי צווארון נוקשה, אלא מומחים מדיניים-ביטחוניים בחליפות אזרחיות המצוידים במיטב הארסנל המדעי.

המלחמות הפכו ל'טוטליות' ועמן צצה מילה מדעית חדשה שהפכה לשגורה בפי כל אסטרטג, עיתונאי ואיש-ההמון: '**הרתעה**' (**deterrence**).

הונפקו בקצב מסחרר מודלים של 'הרתעה'. מודלים רציונליים וכמעט-רציונליים, עם הסתעפויות ל'תרחישים', ל'תסמינים', ל'איתותים', ל'משברים', ל'מאזן-אימה', ל'מכה-ראשונה' ול'מכת-נגד'.

לכבוד עסקי ה'הרתעה' האלה, נוסד מדע חדש בשם '**תיאורית המשחקים**' (**game theory**).

עד מהרה התגלגל המדע האחרון והתפשט בכל מגזרי התודעה, בעיקר בקרב התודעה הקפיטליסטית הלוחמת יום-יום באופן בלתי-אמצעי את מלחמת הצבר-ההון. וכמובן, היא מוצאת את ביטויה בקרב האידיאולוגים האסטרטגיים של הצבר-ההון במחלקות האוניברסיטאיות של 'מדע-הכלכלה' ו'הניהול-העסקי'.

כל עסקי הביטחון-הלאומי, ההרתעה והמודלים של 'משחקי-המלחמה' הצטופפו תחת כנפיו של מדע '**היחסים-הבינלאומיים**'.

המדע האחרון היה מדע אמריקני מובהק, נוסד על ידי אמריקאי ושיקף את המעורבות האמריקנית בעולם. הוא נועד להצדקת מדיניות-החוץ האמריקנית ולהכשרת פקידים עבור עסקי הביטחון-הלאומי האמריקניים.

כשם שהכלכלה-הפוליטית הנאו-קלאסית הפכה לאידיאולוגיה דומיננטית, נכפתה על התודעה, והפכה להיות שם נרדף בלעדי ל'כלכלה' – כך גם מדע 'היחסים-הבינלאומיים'.

המדע הזה אינו אלא אידיאולוגיה, שנכפתה על הלומדים באוניברסיטאות. שמה המקורי של האידיאולוגיה הוא '**האסכולה-הריאליסטית**' (**Realist School**) והיא הפכה לשם נרדף בלעדי ל'יחסים-הבינלאומיים'.

'האסכולה-הריאליסטית' נוסדה על ידי הנס מורגנתאו, אשר פרסם ספר בשם: *פוליטיקה בין אומות.*[29] הספר קבע את גבולות המדע, את יחידת הניתוח הבסיסית ואת הכוח המניע בעולם הבינלאומי.

ראשית, יחידת הניתוח הבסיסית היא המדינה. אין חשיבות מיוחדת לטיב המשטר או לאידיאולוגיה של שליטיה, או למה חושבים ארגונים וקבוצות חברתיות על המציאות המדינית. המדינה היא יצור עצמאי בעל חוקיות משל עצמו. המדינה היא יחידה הומוגנית, היא השחקן הרלבנטי לניתוח. לעתים נראים, כביכול, אינטרסים 'מסחריים' או 'חברתיים' מאחורי מדיניות-חוץ מסוימת. אך לא, טוען מורגנתאו, כולם נכללים בתוך האינטרס המדיני.

אם מתעקשים להאניש את המדינה, ניתן לדבר על 'מנהיגים', על 'מקבלי-החלטות לאומיים' ועל 'קברניטים'; אך מנגד, יש לזכור, כי לדמויות 'הריאליסטיות' הללו, אין משמעות אחרת מלבד משמעות 'מדינית'. אין הן אלא התגלמות האינטרס המדיני.

שנית, המדינה היא 'שחקן רציונלי'. היצור הזה מציב לעצמו מטרות מוגדרות וחותר להשיג אותן בדרך הקלה ביותר. למרות הסביבה השרויה באי-ודאות, במושגים לקויים ובאינפורמציה חלקית – 'מקבלי-ההחלטות', 'המנהיגים' ו'הקברניטים' חותרים להשיג את היעדים בדרך האופטימלית ביותר והפחות 'אידיאולוגית'. לעתים נראה שמדובר בהצהרות 'חברתיות', ו'מוסריות' בנוסח 'המאבק נגד האימפריאליזם', או 'המאבק להשלטת הדמוקרטיה', או 'למען חופש המסחר'. אך אין הדברים כך, טוען מורגנתאו: מעבר להצהרות, המעשים, הדיפלומטיה והלחצים – מדיניות-החוץ מתפקחת מהר מחלומות 'אידיאולוגיים' והופכת 'ריאליסטית' למהדרין.

שלישית, הכוח המניע את העולם הבינלאומי הוא החתירה הבלתי-פוסקת לעוצמה מדינית. החתירה הזאת נובעת מחוסר ביטחון כרוני שסובלים היצורים המדיניים. משום כך, מדינות

---

[29] Hans Morgenthau (1948) *Politics Among Nations*

חותרות למקסם את מה שמכנים 'ביטחון-לאומי'. 'הביטחון-הלאומי' של מדינה מוגדר על פי מה ש'המנהיגים', 'הקברניטים' ו'מקבלי-ההחלטות הלאומיים' מגדירים כ'ביטחון-לאומי'.

מאחר שהם 'רציונליים', מן הסתם ההגדרה תהיה סטנדרטית, ועל פי מיטב החוקיות של האסכולה הריאליסטית – הוא מדע 'היחסים-הבינלאומיים'.

רביעית, התחום הבינלאומי הוא תחום נפרד מהמדעים החברתיים האחרים. הוא בעל חוקיות משלו. הוא בעל מערכת שנושאת עצמה (**self determined**).

התחום נפרד מ'מדע-הפוליטיקה' משום שהאחרון עוסק בארגונים ומוסדות פוליטיים במדינה ריבונית. בתוך מדינה שורר מצב 'תרבותי', כלומר קיימים יחסי-סמכות שנכפים על הנתינים-אזרחים. לעומת זאת, מחוץ למדינה שורר מצב 'אנרכי' ללא ריבון שיכול לכפות סמכותו.

מכאן, מערכת בינלאומית היא 'זירה' תמידית ובלתי-יציבה. שורר בה 'מצב טבע' שבו כל השחקנים מאוימים, חסרי ביטחון וחותרים לעוצמה.

אלו חוקי-טבע שלא השתנו, 'מאז ומעולם'. זאת המציאות המתמדת. זה הריאליזם.

'האסכולה-הריאליסטית', כלומר מדע 'היחסים-הבינלאומיים', מנתחת את החוקיות השוררת בעולם ואינה מנסה לשנות את חוקי-הטבע.

אין לאסכולה אשליות, שסבלו מהן מתקני-עולם מסוגם של וודרו-ווילסון, אשר ניסה לכפות על העולם שלום נצחי, או כמו של שרי החוץ של גרמניה וצרפת, שחתמו על הסכמי שלום מלאי תקווה וחסרי-שיניים בסוף שנות העשרים של המאה העשרים. כל אלה סבלו ממחלה חשוכת מרפא ושמה 'אידיאליזם'.

מאחר שמדובר במדע בעל חוקים נצחיים, דאג מורגנתאו לגייס את מיטב ההיסטוריה המדינית. מסתבר שכולם היו 'ריאליסטים' מבלי לדעת זאת. שהרי, לפי מורגנתאו, 'האסכולה הריאליסטית' התחילה באסיה-הקטנה ההלנית ובוטאה היטב בכתיבתו של תוקידידס על המלחמות הפילופונזיות. היא המשיכה דרך רומא והמלחמות הפוניות, דרך המלחמות הנסיכיות באיטליה של מקיאוולי, דרך הובס, גרוטיוס, וכלה ב'ריאל-פוליטיק' של טליראן, מטרניך וביסמרק, או במדיניות החוץ שניהלו אוסטריה, פרוסיה, צרפת ובריטניה של המאה התשע-עשרה.

כמובן, יש לציין, ש'האסכולה הריאליסטית' סובלת בתוכנה מדמיון רב מדי לאטטיזם הפשיסטי.

בקיצור, על מדיניות-החוץ האמריקנית להתפכח מהחלומות האידיאליסטיים, מהקץ-לנשק ומהבדלנות. היא חייבת להיות רלבנטית.

ואכן, ככל שהוצאות הביטחון תפחו, הפנטגון וסוכנויות הריגול והמודיעין גדלו והצבאות והבסיסים והנשק האמריקניים התפשטו ברחבי העולם – המדע החדש-ישן הזה הפך לרלבנטי.

התברר, שתורסטיין ובלן ורדיקלים אחרים בני-דורו, חזו כבר בסוף המאה התשע-עשרה את הצפוי: אותם מהגרים ופליטים, אשר קצו בפוליטיקה הנסיכית של אירופה ונסו מהמלחמות 'הריאליסטיות' של בריטניה וצרפת והקימו מושבה אלטרנטיבית בניו-אינגלנד – מצאו עצמם חוזרים אל מקורותיהם.

מהרגע שהחוואים העצמאיים ביצרו את אחוזותיהם, השמידו את יושבי המקום, השתלטו על האדמות ואוצרות הטבע ובעיקר, על גלי המהגרים החדשים שהגיעו יותר מאוחר – הם חזרו לפוליטיקה הנסיכית אשר ממנה ברחו מאה שנה קודם לכן. לפתע גילו צאצאי הרפובליקנים נטייה אובססיבית להכחיל את דמם, לסגל לעצמם את ההיסטוריה הנסיכית, להקים מאחזים אסטרטגיים ולשעבד את סביבתם באופן מתפשט. ההצדקות של אירופה האימפריאלית התגלו להם רלבנטיות, כלומר 'ריאליסטיות'.

הגישה הריאליסטית הפשטנית החלה להשתנות בתחילת שנות השבעים עם מפולת ווייטנאם, שחיקת הדולר ונטישת הסדרי הברטון-וודס. הסתבר שארה"ב מצויה בשקיעה.

על רקע זה נוצרה מן גרסה חדשה, מתוחכמת יותר למדע 'היחסים-הבינלאומיים' בשם 'נאו-ריאליזם'.[30]

לפי גרסה זאת, שתי המעצמות הגדולות מנסות להפחית מהמצב 'האנרכי' ששורר בעולם. הן מצויות ב'שווי-משקל' או בתוך 'מאזן-עוצמה' ועושות מאמצים לשמור ולאכוף 'סדר-עולמי'. זהו מצב 'דו-קוטבי', שעשוי להתפרק ולהפוך למסוכן. הוא עלול, לא-עלינו, להפוך ל'מערכת רב-קוטבית' עם מרכזי כוח מרובים.

אך אל דאגה. אמנם ההיסטוריה נראית כמשתנה במקצת מאז תוקידידיס, אבל אלו שינויים מחזוריים מעיקרם. השינויים האלה אינם אלא 'מחזורי-הגמוניות', שנוצרים בעקבות מלחמות שבאות לאחר שמעצמות חדשות קראו תגר על הסדר ההגמוני שהשליטו המעצמות הישנות.[31]

'מחזורי ההגמוניה' האלה היו גנבה גסה מהאסכולות הנאו-מרקסיסטיות, ולמעשה מהנאו-לניניסטיות, שעברו תהליך אקדמיזציה ככל שהן הראו סימני תשישות.

כל 'הסדר' הבינלאומי הזה, אשר שתי המעצמות הגדולות שקדו לשמר, הלך ונמוג בסוף שנות השבעים ככל שהתברר שלא רק ארה"ב שוקעת אלא גם בריה"מ. הדולר נשחק ובמקומו עלו בהדרגה 'סל-מטבעות', 'יורו', **G7** ואינדקסים אלטרנטיביים למיניהם. קונצרנים יפאנים וגרמנים הלכו ונגסו במכירות של הפירמות שבסיסן בארה"ב. אליהן הצטרפו מאז שנות השמונים עסקים מדרום-קוריאה, טייוואן וסינגפור. הגרעון המסחרי האמריקני הלך והעמיק, ועמו גדלו החובות.

משנות התשעים בלטו מרכזי-כוח חדשים באסיה ובמזרח-התיכון. כל הסדר הרציונליסטי האירופי-אמריקני ועמו 'הריאליזם' המדיני, שהוכתבו מאז 'שלום-וסטפליה', לא יכול היה להתאים למציאות החדשה.

יחד עם שקיעת המעצמות והסדר הישן, נסדק הזיכיון הבלעדי של מדע 'הריאליזם'.

כבר בשנות השבעים הופיעו פרשנים מתחרים של המציאות הבינלאומית. בלטו ביניהם 'הליברלים', אשר הפקיעו את המונוליטיות של 'האינטרס-הלאומי' ואת בכורת 'הפוליטיקה הגבוהה' של החוץ-והביטחון על הנושאים האזרחיים.

הם אשר הביאו בשורה חדשה: המדינות אינן עוד יחידות בסיס לניתוח. הן אינן יצורים הומוגניים ואף לא רציונליים. העולם הבינלאומי מורכב מערב-רב של ארגונים ואינטרסים מדינתיים ובין-מדינתיים הטווים קשרי גומלין ויחסים של תלות-הדדית.[32]

עם אלה הגיעו המרקסיסטים, שמאז שנות השבעים הלכו והשתלבו באוניברסיטאות האמריקניות שלאחרי ווייטנאם. האקדמיזציה של המרקסיזם הביאה יחד עם בוגרי 'השמאל-החדש' את 'אסכולת-התלות', (**dependency**) אשר נשאלה מאמריקה הלטינית ומצרפת,[33] ובעיקר את הראיה הטרוצקיסטית הגלובלית, הכלל-עולמית (**world-system**).[34]

הסכר נפרץ ואל המדע-לשעבר נדחקו אסכולות ותחומים לרוב. ביניהם: פרשני תרבות, תיאורטיקנים של דמיון, הוגי הגזע למיניהם, נאו-גרמשיאנים, מטיפי פרספקטיבה מינית-נשית, וכמובן אי-אפשר בלי מפצחי הטקסטים והפוסט-סטרוקטורליסטיים.

העולם התערער. היו שבישרו על קץ ההיסטוריה הריאליסטית אבל נראה היה שבאקדמיות פשטה אופנה של קץ-הפילוסופיה.

---

[30] הדוקטרינה הנאו-ריאליסטית מסוכמת בספר-לימוד: Kenneth Waltz (1979) *Theory of International Politics*

[31] למשל אצל: Robert Gilpin (1981) *War and Change in World Politics*

וכן: פול קנדי (1988) (תרגום) *עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות.*

[32] Robert Keohane and Joseph Nye Jr. (1977) *Power and Independence. World Politics in Transition*

[33] Andre Gunder Frank (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*; Eduardo Galeano (1971) *Open Veins of Latin-America. Five Centuries of the Pillage of a Continent*.

[34] Immanuel Wallerstein (1979) *The Capitalist World-Economy*.

וכך, מדע היחסים-הבינלאומיים, שהתחיל דרכו עם אטטיזם פשיסטי, סיים את תהילתו במין פלורליזם תרבותי בצל 'מות הפילוסופיה' הנציונל-סוציאליסטי.

אפשר להמשיך ולדון בנפלאות הפילוסופיה הפוליטית האקדמית של המלחמה הקרה. כיצד קמו ההוגים לאו שטראוס, קרל פופר, ישעיהו ברלין, אלן בלום, יעקב טלמון ודומיהם ועמדו בפרץ הטוטליטריות והצילו את ההגות הליברלית, ואת הנפש הדמוקרטית, בעיקר האמריקנית.

אפשר לספר על מחקרי 'המשטרים' בהם הוכיחו מדענים פוליטיים באופן מדעני, כיצד דמוקרטיות מהסוג האנגלו-סקסי הינן הטוב האפשרי לעומת המשטרים הטוטליטריים.

או על מחקרי 'המערכת המפלגתית', שבהם הפוליטיקה איבדה את משמעותה ואת מהותה והפכה למדע 'הבוחרים' מול 'העסקנים-המנהיגים' בתוך 'השוק הפוליטי'.

אך כל זה אינו חשוב, משום שמדעי-הפוליטיקה גוועים, כמו 'הפוליטיקה' שהם מתארים.

אך אין זה אומר שתמה הפוליטיקה.

הפוליטיקה הייתה הדיון המתמיד בדרך הטובה לניהול הפוליס. וכך היא תישאר, למרות מדעי הפוליטיקה.

הכלכלה-הפוליטית הייתה פריצת הדרך הראשונה בהיסטוריה המודרנית של דיון רציונלי בדרך לניהול החברה. אנחנו חוזרים אליה.

אנו רק מסכמים את העולם הישן. אנחנו משמידים אותו.

אנחנו חוזרים אל הכלכלה-הפוליטית.

מאמר זה הוא כאמור הקדמה עתידית לספר *משטר ההון: הכלכלה הפוליטית של הכוח*. הפרקים הבאים בספר ידונו ביתר פרוט בהתפתחות הכלכלה הפוליטית של הצבר ההון.

נספח: 'הקיינסיאניזם הצבאי'

שרטוט 2 מציג את היחסים בין ההוצאות הצבאיות ובין הצמיחה הכלכלית בארה״ב.

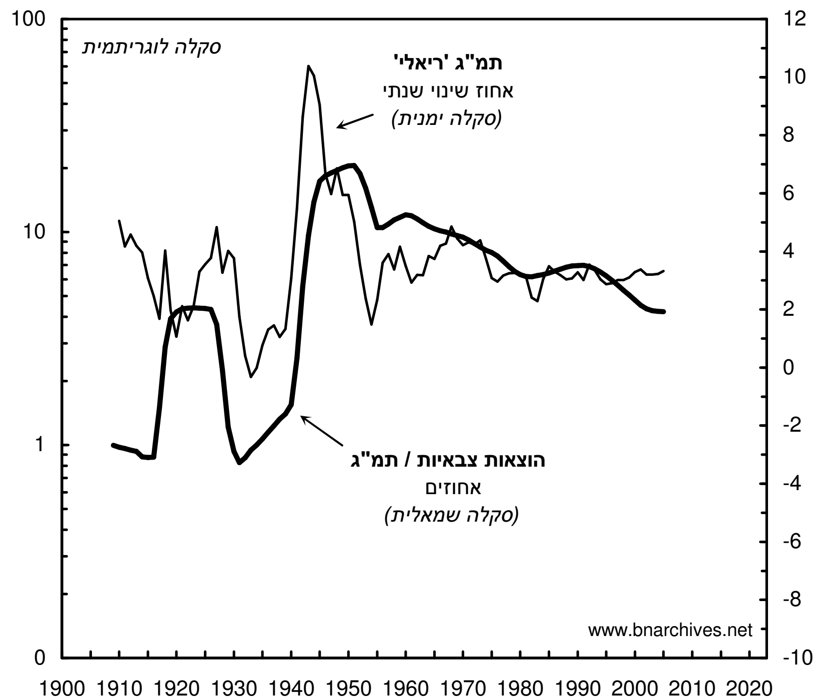
הקו הדק מראה את שיעור השינוי השנתי באחוזים של התוצר המקומי הגולמי (הסקלה הימנית). שיעור השינוי בתמ״ג, גבוה או נמוך, מהווה מדד לצמיחה כלכלית או להאטה ומיתון במשק.

הקו העבה מתאר את רמת ההוצאות הצבאיות כאחוז מהתוצר המקומי הגולמי (הסקלה השמאלית ביחידות לוגריתמיות).[35]

הערכים בשתי סדרות הנתונים מוצגים כממוצעים נעים של עשר שנים (כדי לרכך את התנודות ולהבליט את המגמות הרב-שנתיות).

על פי הגרף, הקשר בין שתי הסדרות הלך והתהדק מאז שנות השלושים. ניתן לראות כי תקופת ההכנות למלחמת העולם השנייה וכן כניסתה של ארה״ב למלחמה לוו בצמיחה כלכלית מהירה. בשנת 1944 הגיעו ההוצאות הצבאיות לשיא: 43% מהתוצר המקומי הגולמי (הערך הממוצע

שרטוט 2: הוצאות צבאיות וצמיחה בארה"ב

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 10 שנים.
מקור:
U.S. Department of Commerce: GDP (GDP), GDP in constant prices (GDPR), military spending (GFML); Data for years prior to 1929 are from Gleditsch et al. *The Peace Dividend* (Elsevier, 1995) and from the BCA Research Group.

---

[35] בסולם הלוגריתמי, מוגדלים הערכים הנמוכים שבגרף ביחס לערכים הגבוהים. התצוגה הזאת מסייעת לתיאור תנודות חריגות, כפי שאכן אירע במלחמות העולם הראשונה והשנייה: באותן תקופות קפצו הוצאות הביטחון בארה״ב מעלה באלפי אחוזים. בסקלה אריתמטית רגילה, לא היה ניתן להבחין בתנודות של הערכים הנמוכים.

המוצג בגרף הוא 20% בלבד מהתמ״ג משום שהוא מביא בחשבון את הערכים של עשר השנים הקודמות). בשנת 1942 הייתה הצמיחה הגבוהה ביותר בתולדות המשק האמריקני במאה העשרים: התוצר המקומי הגולמי גדל ב- 18% (הערך הממוצע שמוצג בגרף כמובן נמוך יותר) וממוצע הצמיחה בשנות הארבעים היה כ- 6%.

אחרי המלחמה ההוצאות הצבאיות ירדו אמנם, אולם נותרו גבוהות יחסית במרוצת שני העשורים של המלחמה הקרה. הקיינסיאניזם הצבאי ומחזורי המשברים והמלחמות בקוריאה, באירופה, במזרח-התיכון ובווייטנאם, סייעו לשמור את הוצאות הביטחון בארה״ב ברמה ממוצעת של 12% מהתמ״ג בשנות החמישים ושל 10% בשנות הששים. הצמיחה הכלכלית – כלומר, העלייה השנתית בתמ״ג – לאורך התקופה הזאת, הייתה 4% בממוצע. זאת צמיחה נמוכה מהרמה של שנות הארבעים, אך גבוהה למדי במשק הקפיטליסטי האמריקני; גבוהה במידה הנכונה כדי לשמור על נאמנות הנתינים, העובדים והמשטר הקפיטליסטי בכללותו.

הן העסקים הגדולים והן העובדים המאורגנים באגודים הגדולים, יצרו את הסדר של הקיינסיאניזם הצבאי. האליטה התאגידית ראתה בהוצאה הביטחונית כורח נסבל: אם הממשל הפדראלי מתעצם בגלל המלחמה בכוחות הרשע הקומוניסטיים, הרי מוטב שמעורבותו התקציבית תעשה באמצעות ההוצאה הביטחונית ולא חלילה באמצעות ביטוח בריאות או בהשקעות ישירות בייצור האזרחי. הפירמות הגדולות קיבלו חוזי ענק, לרוב עבור פרויקטים ארוכי-טווח. זה היסוד לתלות הדדית בין מנהלי הפנטגון, העסקים הגדולים והממשל. עסקני האיגודים המקצועיים השתתפו בברית הזאת מסיבות אחרות: הם הסכימו שלא להתנגד למדיניות-החוץ האמריקנית ולתכתיבי הקפיטליסטים ביחסי העבודה, תמורת שכר עבודה גבוה, ביטוח פנסיוני ואשראי נוח לדירות, לעובדים המאוגדים. זה היה הבסיס לברית שכונתה ׳הקואליציה הקיינסיאנית׳. זה מסביר את צייתנותם של העובדים המאוגדים, את אי תמיכת האיגודים בשביתות, את אי השתתפותם בפוליטיקה מחאתית, את היעדרותם הבולטת בהתקוממות נגד המלחמה בווייטנאם. הקונצנזוס הקיינסיאני הזה היה כה חזק, עד שריצ׳רד ניקסון, נשיא רפובליקני, שייצג באופן רשמי את השמרנים מתנגדי הסדר הקיינסיאני, טבע ב- 1971 את האמרה: ״...אנו כולנו קיינסיאניים...״

אולם באותה תקופה נבעו הבקיעים ב׳קואליציה הקיינסיאנית׳. מדינת המלחמה-רווחה החלה להתפרק יחד עם האימפריה הסובייטית ועם שיירי המלחמה הקרה. האידיאולוגיות הנאו-ליברליות והפוסטיסטיות כבר בצבצו...

ביבליוגרפיה

אקצין, בנימין (1987) *מריגה לירושלים*. ירושלים: הספריה הציונית.
דה-טוקוויל, אלכסיס (1840, 1970) *הדמוקרטיה באמריקה*. (תרגום) ירושלים: ביאליק.
קנדי, פול (1988) *עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות*. (תרגום) תל-אביב: דביר.
קסטלר, ארתור (1952) *אספרטקוס*. (תרגום) ירושלים: קרני.

Canetti, Elias (1960, 1973) *Crowds and Power*. London: Penguin Books.
Galbraith, John Kenneth. 1975. *Money. Whence it Came, Where it Went.* Boston: Houghton Mifflin.
Galeano, Eduardo (1971) *Open Veins Of Latin-America. Five Centuries of the Pillage of a Continent*. New York: Monthly Review Press.
Gilpin, Robert (1981) *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
Frank, Andre Gunder (1967) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America.* New York: Monthly Review Press.
Huntington, Samuel P. (1968) *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
Kendrick, John W. 1970. The Historical Development of National Income Accounts. *History of Political Economy* 11: 284-315.
Keohane, Robert and Joseph Nye Jr. (1977) *Power and Independence. World Politics in Transition.* Boston: Little, Brown.
Keynes, John Maynard (1936, 1964) *The General Theory of Employment Interest and Money*. London: Harcourt Brace Jovanovich.
Lipset, Seymour (1963) *The Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
Marcuse, Herbert (1960) *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*. Boston: Beacon Press.
Marshall, Alfred (1920, 1952) *Principles of Economics. An Introductory Volume*. 8th edition. London: Macmillan.
Marx, Karl. 1909. *Capital. A Critique of Political Economy*. 3 vols. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
Mills, Charles Wright (1959) *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
Moore, Barrington Jr. (1967) *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
Morgenthau, Hans (1948) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
Parsons, Talcott (1937) *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
—. (1951) *The Social System.* New York: The Free Press.
Ricardo, David (1821, 1911) *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: Everyman's Library.
Riesman, David et.al (1953) *The Lonely Crowd.* New Haven: Yale University Press.
Rostow, Walt W. 1956. The Take-Off Into Self-Sustained Growth. *The Economic Journal* 66 (261, March): 25-48.

—. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. London: Cambridge University Press.

Smith, Adam (1776, 1936) *An Inquiry in the Nature and Causes of Wealth of Nations*. New York: The Modern Library.

Taylor, Frederick W. (1911, 1967) *The Principles of Scientific Management*. New York: Harper & Row.

U.S National Security Council (1950) *NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security.* A Report to the President Pursuant to the President's directive of January 31, 1950. Top Secret.

Wallerstein, Immanuel (1979) *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

—. (2004) *World System Analysis: An Introduction*. Durham & London: Duke University Press.

Waltz, Kenneth (1979) *Theory of International Politics.* New York: McGraw-Hill.

Weber, Max (1920, 1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.

—. (1968) *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. New York: The Bedminster Press.